

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI
ABU RAYHON BERUNIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT TEXNIKA UNIVERSITETI**

**«KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK»
fanidan
USLUBIY QO‘LLANMA**

Toshkent - 2015

“Kichik biznes va tadbirkorlik” fanidan uslubiy qo‘llanma // Tuzuvchi: Shagaipova G.Z. –Toshkent: ToshDTU, 2015. -61 bet

Uslubiy qo‘llanma mashg‘ulotlarini tayyorlashda O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash borasidagi qonunlar va normativ aktlardan, Davlat statistika qo‘mitasining tegishli yillar bo‘yicha statistik to‘plamlaridan, shuningdek BMT ho‘zuridagi Halqaro Mehnat Tashkiloti tomonidan ishlab chiqargan va O‘zbekiston biznes muhitiga moslashtirilgan “O‘z ishingni boshla va takominlashtir” dasturidan foydalanildi.

Uslubiy qo‘llanmada tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish asoslari, tadbirkorlik faoliyati to‘g‘risidagi biznes g‘oyalar va uni qanday to‘g‘ri tanlash, Respublikada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, kichik korxonalarining raqobatbardoshligini ta‘minlash, kichik biznesda soliq, boshlang‘ich kapital, texnik iqtisodiy asoslashlashni ishlab chiqish, kichik biznesni rejalashtirish va h.k.lar haqida so‘z yuritiladi.

Uslubiy qo‘llanma kasb-hunar o‘quvchilari, oliy ta‘lim talabalari va magistrleri, harakatdagi tadbirkorlar, shuningdek o‘z ishini boshlamoqchi bo‘lganlar uchun tavsiya qilinadi.

Taqrizchilar: O‘zMU“Biznesni boshqarish” kafedrası mudiri, dots. A.A.Qulmatov
ToshDTU “Iqtisodiyot va marketing” kafedrası dots. A.K.Isxakov

KIRISH

Bugungi kunda mamlakatimizda barqaror va samarali iqtisodiyotni shakllantirish borasida amalga oshirib kelinayotgan islohotlar o'zining natijalarini namoyon etmoqda. Jumladan, qisqa vaqt ichida iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, aholi daromadlarining o'sishini ta'minlash, samarali tashqi savdo hamda investitsiya jarayonlarini kuchaytirish, qishloq xo'jaligini isloh qilish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini barqaror rivojlantirish, bank-moliya tizimi faoliyatini mustahkamlashda ahamiyatli yutuqlar qo'lga kiritildi.

O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlarning natijasida kundankunga tadbirkorlar soni ortib bormoqda. Shuningdek, tarkibiy o'zgarish va yangi tashkil etilayotgan iqtisodiyotning barcha tarmoqlaridagi xususiy korxonalarining mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushi salmoqli bo'lmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli va o'rni tobora mustahkamlanib borayotganining o'zi iqtisodiyotimizning tarkibida bo'layotgan ijobiy o'zgarishlardan dalolat beradi. Faqatgina o'tgan yilning o'zida yurtimizda 26 mingdan ziyod kichik biznes sub'ekti ish boshladi, ushbu sektorda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarining umumiy soni yil oxiriga kelib 190 mingtaga etdi. Bugungi kunda mamlakatimiz yalpi ichki mahsulotining qariyb 55,8 foizi ayni shu sohada ishlab chiqarilmoqda. Vaholanki, 2000 yilda bu ko'rsatkich 31 foizdan iborat edi.¹

Ayni paytda ishlab chiqarilayotgan jami sanoat mahsulotlarining 23 foizi, ko'rsatilayotgan bozor xizmatlarining deyarli barchasi, mahsulot eksportining 18 foizi, iqtisodiyot tarmoqlarida ish bilan band bo'lgan aholining 76 foizi kichik biznes ulushiga to'g'ri kelmoqda.

Kichik biznes shaklan kichik bo'lishiga qaramasdan, iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish, aholini ish bilan ta'minlash muammosini hal etish va xalqimiz farovonligini yuksaltirishi tayin.

Iqtisodiyotimiz tarkibidagi chuqur o'zgarishlar mamlakatimiz eksport salohiyatini mustahkamlash, eksport hajmini barqaror oshirish va uning tarkibida ijobiy o'zgarishlarga erishishda eng muhim omilga aylandi.

Tadbirkorlik faoliyatini boshlamoqchi bo'lsa, biznes borasidagi fikr va g'oyalarni tartibga solinishi, biznes g'oyalarni hayotga tadbiq etilishi yoki aksincha, tadbirkorlik faoliyatini boshlamaslik yuzasidan qa'tiy bir qaror qabul qilishi uchun oldindan ko'p narsa haqida o'ylab ko'rishi, to'plangan ma'lumotlarni har tomonlama atroflicha kengroq tahlil qilinishi talab etiladi.

¹ Президенти И.А. Каримовнинг мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. “Халқ сўзи” газетаси //18.01.2014 й №13

Uslubiy qo‘llanma biznes faoliyatini tashkil etish rejasini ishlab chiqish, tadbirkorlik faoliyatini samaradorligini oshirish usullari ko‘rsatib o‘tilgan. Tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish asoslari, tadbirkorlik faoliyati to‘g‘risidagi g‘oyalar, Respublikada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, ularni davlat tomonidan qo‘llab quvvatlanishi, korxonaning raqobatbardoshligini ta‘minlash, kichik biznesda buxgalteriya hisobi va moliyaviy boshqaruv, tannarxi kalkulyatsiyasi, soliq tizimi, bank tizimi, boshlang‘ich kapital tushunchasi beriladi. Texnik-iqtisodiy asoslashni ishlab chiqish, ya‘ni biznes-rejani to‘zish va taqdim etish yoritilgan.

Uslubiy qo‘llanma shaxslarning biznes faoliyatining qaysi turi bilan shug‘ullanishidan qat‘iy nazar, O‘zbekiston sharoitida biznes faoliyatini samarali tashkil etish, biznesni texnik-iqtisodiy asoslashda maqbul usullarini qo‘llashda, uni tartibli rejalashtirishda, muvaffiqiyatli boshqarish va nazorat qilishda foydalanish uchun tavsiya etiladi.

1-MAVZU. KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNING MOHIYATI VA MAZMUNI

- 1.1. Kichik biznes va tadbirkorlik tushunchalari, ularning mohiyati va mazmuni**
- 1.2. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy asoslari**
- 1.3. Kichik biznes va tadbirkorlik muhiti va unga ta'sir etuvchi omillar**
- 1.4. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning maqsadi va vazifalari**
- 1.5. Kichik biznes va tadbirkorlikni iqtisodiyotda tutgan o'rni**

1.1. Kichik biznes va tadbirkorlik tushunchalari, ularning mohiyati va mazmuni

Bozor munosabatlari sharoitida iqtisodiyotni rivojlantirish-ning asosiy omillaridan biri kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishdir.

Xo'sh, «tadbirkor», «tadbirkorlik» tushunchalari qanday mazmunga ega va nimani anglatadi?

Bu tushunchalarni hozirgi ma'nosida birinchi bo'lib XVII asr oxiri va XVIII asr boshlarida ingliz iqtisodchisi Richard Kanton qo'llagan edi. Uning fikricha, tadbirkor tavakkalchilik sharoitida faoliyat ko'rsatuvchi kishidir. Shu boisdan u er va mehnat omilini iqtisodiy farovonlikni belgilab beruvchi boylik manbai deb bilgan. Keyinchalik, XVIII asrning oxiri va XIX asrning boshida mashhur fransuz iqtisodchisi J.B.Sey (1767-1832) «Siyosiy iqtisod risolasi» kitobida (1803y.) tadbirkorlik faoliyatini ishlab chiqarishning uch mumtoz omillari – er, kapital, mehnatning yaxlitligi deb ta'riflagan edi.

U Angliya sanoatining muvaffaqiyatini «ingliz tadbirkorlari iste'dodi» ta'minlaganligini ta'kidlagan edi. J.B. Seyning asosiy tezisida mahsulot ishlab chiqarishda tadbirkorlar asosiy faoliyat ko'rsatadi deyiladi. J.B.Seyning fikricha, tadbirkor olgan daromad uning mehnati, ishlab chiqarishni tashkil etganligi, mahsulotni o'z vaqtida sotganligi uchun berilgan mukofotdir. Tadbirkor tavakkal qilib, biror-bir mahsulotni ishlab chiqarishni o'z bo'yniga oladi.

Qayd etish lozimki, iqtisodiyot fanining asoschilari tadbirkorlik shakliga kam e'tibor berganlar. Tadbirkorlik faoliyati ularning ilmiy-tadqiqot ishlarining tahlil obyekti bo'lmagan. Ingliz iqtisodchi olimlari A. Smit (1723-1790) va D.Rikardo (1772-1823) iqtisodiyotni o'z-o'zini muvofiqlashtiruvchi mexanizm deb qabul qilganlar. Ushbu mexanizm ijdodiy tadbirkorlikka o'rin

yo‘q edi. «Xalqlar boyliklarining mohiyati va sabablarini tadqiq etish» (1776y.) kitobida A.Smit tadbirkor ta‘rifiga alohida e‘tibor bergan edi. A.Smit fikricha, tadbirkor – kapital egasi. U muayyan tijorat g‘oyasini amalga oshirib, daromad olish uchun tavakkalchilik bilan ish boshlaydi, chunki kapitalni biror-bir ishga sarflash doimo tavakkalchilik bilan bog‘liqdir. Tadbirkorlikdan olingan daromad, A.Smit fikricha, shaxsiy tavakkalchilik uchun olingan mukofot. Tadbirkor ishlab chiqarishni o‘zi rejalashtiradi, tashkil etadi, ishlab chiqarish faoliyati natijalariga egalik qiladi. Bu ishlar, o‘z navbatida, bozor tizimi bilan bog‘liq. SHu bois A.Smit bizlarni bozor tizimining markaziy mexanizmi – raqobat mexanizmi bilan tanishtiradi. O‘z manfaatini ko‘zlab yurgan har bir kishi bozorda shu maqsad bilan yurgan kishilarga duch keladi. Natijada, bozordagi har bir harakat qiluvchi subyekt raqobatchi taklif qilgan narxlarga rozi bo‘ladi. Bunday raqobatda o‘xshash tovarlarga me‘yordan ortiq narx qo‘ygan ishlab chiqaruvchi xaridorni yo‘qotishi hech gap emas.

XIX-XX asrlar chegaralarida tadbirkorlik institutining ahamiyati va rolini ko‘pchilik anglay boshladi. Fransuz iqtisodchisi Andre Marshall (1907-1968 yy.) birinchi bo‘lib ishlab chiqarishning uchta omiliga (er, kapital, mehnat) to‘rtinchi omil – tashkillashtirish omilini qo‘shdi. SHu vaqtdan boshlab tadbirkorlik tushunchasi va shu sohada olib boriladigan ishlar ko‘lami kengayib bormoqda.

Amerikalik iqtisodchi J.B.Klark (1847-1938) J.B.Seyning «uchlik formulasiga» bir oz o‘zgartirish kiritdi. Uning fikricha, ishlab chiqarishda doim to‘rt omil ishtirok etadi:

- 1) kapital;
- 2) ishlab chiqarish vositalari va er;
- 3) tadbirkorlik faoliyati;
- 4) ishchining mehnati.

Mashhur amerikalik iqtisodchi Y. Shumpeter (1883-1950) o‘zining «Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi»² kitobida, tadbirkorni novator (yangilik bunyod qiluvchi odam) deb ta‘riflagan. Olim tadbirkorlik faoliyatini kapitalistik iqtisodiyotning rivojlanishida, iqtisodiy o‘zgarishni ta‘minlashda katta rol o‘ynaydigan yangiliklarni joriy etishdan iborat, deb biladi: «Funksiyasi yangi kombinatsiya-larni joriy etishdan iborat bo‘lgan xo‘jalik sub’ektlarini biz tadbirkor deb ataymiz». Ushbu muammoga iqtisodiyot sohasida Nobel mukofotiga sazovor bo‘lgan (1974) ingliz iqtisodchisi Fridrix Fon Xayn (1899-1984) boshqacha yondashgan. Uning fikricha, tadbirkorlik faoliyat bo‘lmasdan, balki yangi iqtisodiy imkoniyatlarni izlab topish, hatti-harakatlarni ta‘minlashdir.³ Olim tadbirkorlikni faoliyat emas, deb talqin etadi.

² Й. Шумпетер. Теория экономического развития. М., 1982.

³Ф.Хайн. Конкуренция как процедура открытия. «Мировая экономика и международные отношения» журналы, 1989. 12-сон.

Amerikalik iqtisodchi olim Y.Shumpeterning fikriga ko'ra, tadbirkorlikning novatorlik xarakteri quyidagilarda aks ettiriladi:

- bozor uchun yangi tovar ishlab chiqarish;
- ishlab chiqarish jarayoniga yangi texnologiyalarni tatbiq etish;
- yangi sotish bozorlarini o'zlashtirish;
- xom ashyoning yangi turlari va manbalarini topish.

Tadbirkorlikni vujudga kelishining uchinchi bosqichi tadbirkorlikning alohida shaxsiy sifatlari: iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatning o'zgarishida to'g'ri yo'l topa bilish qobiliyati, boshqaruv qarorlarini tanlash va qabul qilishda mustaqillik, boshqaruv qobiliyatlarining to'la namoyon bo'lishi bilan ta'riflanadi.

Shunday qilib, tadbirkorlik – bu iqtisodiy faoliyatning alohida turi bo'lib, uning zamirida mustaqil tashabbus, javobgarlik, tadbirkorlik g'oyasiga asoslangan, foyda olishga yo'naltirilgan, maqsadga muvofiq faoliyat yotadi.

«**Tadbirkorlik**» tushunchasi tadbirkorning ensiklopedik lug'atida quyidagicha ta'riflanadi:

Tadbirkorlik – (ingl. enterprise) shaxsiy daromad, foyda olishga qaratilgan fuqarolarning mustaqil faoliyati. Bu faoliyat o'z nomidan, o'z mulkiy mas'uliyati va yuridik shaxsning yuridik mas'uliyati evaziga amalga oshiriladi. Tadbirkor (frn. entrepreneur) qonun tomonidan taqiqlanmagan barcha xo'jalik faoliyati, shu jumladan, vositachilik, sotish, sotib olish, maslahat berish, qimmatbaho qog'ozlar bilan ish olib borish bilan shug'ullanishi mumkin.

1.2. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy asoslari

Tadbirkorlikning shakllanishi iqtisodiy va ijtimoiy sharoit bilan chambarchas bog'liq. Tadbirkorlik shakllanishining iqtisodiy sharoitiga ijtimoiy sharoit yaqin turadi. Ijtimoiy sharoit, avvalo, haridorlarning didi va modaga javob bera oladigan tovarlarni sotib olishga intilishi bilan belgilanadi. Turli bosqichlarda ushbu talab o'zgarib turishi mumkin. Bunga ijtimoiy-madaniy muhitga bog'liq bo'lgan ahloqiy va diniy me'yorlar jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu me'yorlar haridorlarning turmush tarziga va u orqali tovarlarga bo'lgan talabiga bevosita ta'sir etadi. Ijtimoiy sharoit shaxsning ishga bo'lgan munosabatiga o'z ta'sirini o'tkazadi, bu esa, o'z navbatida, biznes taklif etayotgan maoshning miqdoriga, mehnat sharoitiga bo'lgan munosabatga ta'sir etadi.

AQSHning tadbirkorlik sohasida ko'p yillar mobaynida qo'llab kelayotgan qonunlar tizimi bunga misol bo'la oladi. Ulardan bir nechasi e'tibor beraylik (1-jadval)⁴:

⁴ Предпринимательство: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.Я.Горфинкеля, проф. Г.Б.Поляка, проф. В.А.Швандара. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2001. 18-бет.

AQSHda tadbirkorlik sohasida uzoq yillar mobaynida amal qilayotgan qonunlar tizimi

Qonunlar	Qonunlarning asosiy mohiyati
Trestlarga qarshi SHerman qonuni (1890 y.)	a) monopoliya yoki monopoliyalashtirishni taqiqlash; b) shtatlararo yoki tashqi savdoni cheklashga qaratilgan turli xildagi shartnoma, kelishuv va birlashmalarni ta'qiqlash.
Oziq-ovqat mahsulotlari va meditsina preparatlarining sifatligi haqidagi	SHtatlararo savdo-sotiqqa qalbakilashtirilgan yoki marka yopishtirilmagan mahsulotlarni ishlab chiqarish, tashish, sotishni taqiqlash. Bu qonun 1938 yilda oziq-ovqat, dori-darmon va kosmetika vositalari haqidagi Federal qonuniga almashtirildi. 1958 va 1962 yillarda unga jiddiy
Federal savdo komissiyani ta'sis etish haqidagi qonun (1954 y.)	«Savdoda raqobatning vijdotsizlik uslubi noqonuniyligi» ni tekshiruvchi idorani-komissiyani ta'sis etishni nazarda tutadi.
Kleyton qonuni (1914 y.)	Amaliy faoliyatning ayrim turlarini taqiq etuvchi SHerman Qonuniga qo'shimcha kiritildi (narxlarni kam-sitish turlarini aniqlash, shartnomaga hamkor harakatini cheklovchi moddani kiritish, sotishning cheklash tajribasini qo'llash, boshqa korporatsiyalar aksiya-lariga
Uiler Li qonuni (1938 y.)	Raqobatga zarar keltirish yoki keltirmaslikdan qat'iy nazar nopok, firib harakat va usullarni taqiqlash; oziq-ovqat, dori-darmon reklamasi ustidan Federal savdo
Tovarning aslligi uning o'rami va markasida aks etishi haqidagi qonun	Keng iste'mol tovarlar o'rami va markalashiga qoida joriy etilishi o'ram ichida nima borligini, ishlab chiqargan shaxs nomini va o'ram ichidagi narsaning aniq miqdorini ko'rsatishni talab qiladi.
Iste'mol tovarlarining xavfsiz bo'lishligi haqidagi qonun (1972 y.)	Iste'mol tovarlarining xavfsiz bo'lishi bilan bog'liq muammolar bo'yicha komissiya ta'sis etilishi va unga iste'mol tovarlariga nisbatan xavfsizlik standartlarini qo'llash va ushbu standartlarga rioya qilmasligi uchun sanksiya qo'llash vakolati berildi.
Qarzlarni vijdonan undirib olish haqidagi qonun (1978 y.)	Qarzlarni undirib olishda odamlarni qo'rqitish, ta'qib qilish, ayovsizlarcha munosabatda bo'lish, tuhmat qilish noqonuniy deb e'lon qilindi.

1.3. Kichik biznes va tadbirkorlik muhiti va unga ta'sir etuvchi omillar

Har qanday tadbirkorlik ma'lum bir hududda: mamlakat, viloyat, shahar yoki qishloq miqyosida olib boriladi. Tadbirkorlik faoliyatini samarali olib borish uchun ma'lum bir ishchi muhiti bo'lishi kerak.

Bunday muhit ayrim hududlar miqyosida mujassamlanib, o'zida ishbilarmonlik funksiyalarini amalga oshirishni mujassamlantirgan. Umumiy holda tadbirkorlik muhiti asosan quyidagi to'rtta omil: huquqiy, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy omillarning o'zaro bog'likligi natijasida amalga oshiriladi. Ular ijobiy yoki rag'batlantirish ko'rinishida ham shakllanishi mumkin. Ushbu holda mamlakat yoki mintaqadagi mavjud shart-sharoitlar tadbirkorlik faoliyatini olib borish uchun mos bo'ladi. Chunki, bunday muhit tadbirkorga amalga oshirayotgan ishlarining natijalari qanday bo'lishini oldindan ko'ra bilishiga keng imkoniyat tug'diradi. Tadbirkorning o'z ishi natijalarini oldindan ko'ra bilishi tavakkallik tushunchasiga teskari holda ifoda etiladi. Agar tadbirkor ma'lum bir muhitda tavakkalchilik asosida faoliyat ko'rsatayotgan bo'lsa, u holda u o'zgaruvchanlik, barqarorsizlik, tavakkalchilik bilan tavsiflanadi. Bunday muhit yuqorida keltirilgan ijobiy muhitga to'g'ri kelmaydi. Amalda ko'p hollarda tadbirkorlik muhitining ma'lum bir omili tadbirkorning ish natijalariga asosiy ta'sir ko'rsatadi, deb bo'lmaydi. Chunki, tadbirkorni ko'proq tadbirkorlik muhitini belgilovchi omillarning o'zaro bog'liqligi qiziqtiradi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan omillardan huquqiy omillar asosiy omil bo'lib hisoblanadi, chunki tadbirkorlik faoliyatini olib borish uchun tadbirkorlik muhitida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan o'yinlar qoidasini ko'rsatib beradi. O'yinlar qoidasi tushunchasi ruxsat etilgan va amalga oshirilayotgan ish (harakat)larni o'z ichiga oladi. Ruxsat etilgan ish (harakat)larga nisbatan o'yin qoidalari turli shaklda namoyon bo'ladi. O'yin qoidalari nima qilish mumkin-u nima qilish mumkin emas tamoyili asosida ishlab chiqilishi mumkin. Bu qoidalarda tadbirkorlik faoliyatini olib borish yo'lidagi barcha chegara yoki cheklovlar yaqqol ko'rsatilib berilishi kerak. Umuman olganda, huquqiy omil – tadbirkorlik faoliyatini yuritish yo'lidagi barcha qonunlar (soliq, er, mehnat munosabatlari) va yo'riqnomalar majmui bo'lib, tadbirkorlik faoliyatini tartibga soladi hamda tadbirkorning iqtisodiy jarayondagi boshqa sub'ektlar bilan munosabatini mujassamlantiradi.

Huquqiy omilning tavsifiga «huquqiy madaniyat» tushunchasi ham kiradi. Buning ostida millatning qonunlarga to'liq rioya qilishi, ya'ni insonlarning ongida qonunlar talabini bajarish kerak degan tushunchaning bo'lishi tushuniladi. Agar, kerak bo'lgan barcha qonunlar qabul qilinsa-yu, lekin ular amalda ishlamas yoki tadbiriq qilinmasa,

bunday jamiyatni qonunlarga bo'ysunuvchan deb bo'lmaydi va buni tadbirkor o'z faoliyatini yuritishda e'tiborga olishi shartdir.

Siyosiy omil tadbirkorlik jarayonida bo'layotgan barcha hodisalarga davlatning munosabatini va ularga davlatning ta'sirini belgilab beradi. Davlatning tadbirkor faoliyatiga qay darajada ta'sir ko'rsatishi yoki aralashishi kerakligi ham siyosiy omil tushunchasiga kiradi. Bunday aralashish oldindan belgilanmagan yoki belgilangan bo'lishi mumkin. Umuman olganda, tadbirkorlik faolligi darajasiga davlatning munosabati rag'batlantirish yoki qo'shilishmaslik ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy omil boshqalarga nisbatan o'zining tarkibi jihatidan anchagina murakkab hisoblanadi. SHuning uchun ham uning tarkibi ko'pgina elementlardan tarkib topadi. Agar tadbirkor ularni e'tiborga olmasa, kelgusida salbiy natijalarga olib kelishi mumkin. Quyidagilar bu omilning asosiy elementlari hisoblanadi:

- jamiyatda mafkuraning holati;
- milliy urf-odatlar;
- millatning madaniy va maishiy odatlari;
- atrofdagi kishilarning tadbirkor va tadbirkorlik faoliyatiga bo'lgan munosabati;
- davlatning tadbirkor va tadbirkorlik faoliyatiga bo'lgan munosabati.

Iqtisodiy omil bozordagi raqobatni va narx-navo holatini o'zida aks ettiradi. Narx-navo tizimi, o'z navbatida, narxlarning darajasi, ishlab chiqarish jarayoniga tadbirkor tomonidan jalb qilinayotgan ishlab chiqarish omillari, ishchi kuchi, kredit stavkasi miqdori hamda soliq va majburiy to'lovlarni o'z ichiga oladi. Bunda bozordagi raqobat shart-sharoitlari sifat va miqdoriy jihatdan tahlil qilib chiqiladi.

Tadbirkorlik faoliyatining kelajagi tadbirkorlik muhiti bilan belgilanadi, u esa jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni aks ettiradi. Ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga iqtisodiy mustaqillik, tadbirkorlar sinfi, iqtisodiy aloqalarda bozorning ustuvorligi, tadbirkorlik kapitalini mujassamlantirish sharoitining mavjudligi va kerak bo'lgan resurslarni ishlatish kiradi.

1.4. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning maqsadi va vazifalari

O'zbekistonda keng ko'lamli bozor o'zgarishlarini amatga oshirish jarayonida mulkdor shaxslar doirasi kengayib bormoqda.

Mulkdor – moddiy va intellektual mulk obyektlariga ega bo'lgan, ularni tasarruf etish va ulardan o'z xohishiga qaratib, shu jumladan daromad olish maqsadida foydalanish huquqiga ega jismoniy shaxsdir.

Mulkdorlar sinfi uch guruhdan iborat:

- daromad keltirmaydigan va shaxsiy maqsadlarda foydalanishga mo'ljallangan mol-mulkka ega mulkdorlar;
- shaxsiy iste'molga mo'ljallangan mol-mulk bilan bir qatorda,

qo'shimcha tadbirkorlik daromadi yoki kiritilgan sarmoyadan daromad olish uchun foydalaniladigan aktivlar (sarmoya)ga ega o'rta mulkdorlar;

- yirik xususiy korxonalar, firmalarga ega va ularning faoliyatidan katta daromad oladigan yirik mulkdorlar.

Ushbu guruhlarning shakllanishiga qanday omillar ta'sir etadi? Birinchi navbatda, psixologik xususiyatlar ta'sir ko'rsatadi. Odamni zo'rlab mulkdorga aylantirib bo'lmaydi. U bunga ruhan tayyor bo'lishi kerak. Bu esa juda qiyin narsa. Chunki odamlarga xaddan tashqari uzoq vaqt mobaynida xususiy mulkni va uning sohiblarini boshqalarga qaraganda tashabbuskorroq va tadbirkorroq bo'lganligi tufayli moddiy jihatdan yaxshiroq yashaganlarni yomon ko'rish va ularga ishonmaslik xissi singdirib kelindi. Endi esa zamon o'zgardi, xususiy mulkka bo'lgan munosabat ham o'zgaroqda, lekin eski tasavvurlar hali ham mavjud. Ko'pchilik davlatning g'amxo'rlik qilishiga umid bog'lab o'tirmasdan, o'z farovonligi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga hali tayyor emas. Ijtimoiy passivlik mulkdorlar sinfini shakllantirish yo'lidagi jiddiy to'siqdir.

Mulkdorlar sinfini shakllantirishning asosiy yo'llaridan biri – bu tadbirkorlikni, uning kichik biznes shakli rivojini ta'minlash katta ahamiyatga ega. Aksiyalashtirish keng aholi ommasini mulkka egalik qilishga jalb etishning eng samarali vositasidir. Biroq, bu jarayon murakkab, ko'p qirrali bo'lib, u bozor iqtisodiyoti sub'ektlarining manfaatlariga daxldordir. Hozir respublika iqtisodiyotida ochiq turdagi aksiyadorlik jamiyatlari juda keng yoyilgan.

Bu jamiyatlarning ustav sarmoyasini tashkil qilishda ishtirok etuvchi ulushlar, odatda, quyidagicha taqsimlanadi:

- davlat ulushi;
- mehnat jamoasi ulushi;
- xorijiy sherik ulushi;
- fond birjalari va qimmatli qog'ozlar bozorlarida, shu jumladan, chet elda ham erkin sotish uchun ajratilgan ulushi.

Davlat va mehnat jamoalariga qarashli aksiyalar paketlari hajmini Davlat mulk qo'mitasi belgilaydi. Fuqarolar yoki yuri-dik shaxslar tomonidan sotib olingan yoki bepul olingan har qanday aksiyalar ularning mulkdorlari tomonidan qonun doirasida hech bir cheklovsiz sotilishi mumkin. Aksiyalarning qo'shimcha (ikkilamchi) emissiyasi va ularni joylashtirish aksiyadorlik jamiyati tomonidan amaldagi qonunlarga muvofiq olib boriladi.

Korxonani xususiylashtirishning yana bir shakli uni tanlov asosida yoki auksionda jismoniy yoki yuridik shaxslarga xususiy mulk qilib sotishdan iborat. Bunda haridor sotib olingan obyektlarga nisbatan ma'lum talablarni bajaradi. Tanlov shartlari O'zbekiston Respublikasi mulkni davlat tasarrufidan chiqarish

va xususiylashtirish sohasidagi tartiblariga muvofiq belgilanadi va u quyidagi majburiy bandlarga ega bo'ladi:

- auksionda xususiylashtirilgan davlat korxonalarining mulkdorlariga aylangan jismoniy va yuridik shaxslarga ushbu korxonalar tasarrufida bo'lgan, sotib olingan mol-mulk tarkibiga kirmagan, turar joy bo'lmagan davlatga qarashli binolarni, inshootlarni, qurilishlarni ijaraga olish haqida uzoq muddatli (10 yilgacha) shartnomalar tuzish huquqi beriladi. Ijara shartlarini ilgari tuzilgan shartnomalarga nisbatan o'zgartirishga (agar shartnomaning o'zida boshqacha tartib belgi-langani bo'lmasa) faqat taraflarning kelishuviga muvofiq yo'l qo'yiladi. Xususiylashtirilgan savdo va xizmat ko'rsatish sohasi obyektlarining mulkdorlari shu korxonalar egallab turgan er uchastkalarini mulk qilib sotib olish huquqiga egadirlar;

- korxonalar va tashkilotlarning, shu jumladan, tugatilayotgan va tugatilgan korxonalar va tashkilotlarning mol-mulki Respublika ko'chmas mulk birjasi va uning filiallarida auksion savdoda Davlat mulk qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan Nizomga muvofiq sotiladi;

- davlatga qarashli ishlab turgan korxonalar tashkilotlarning mol-mulki (aktivlari) faqat Davlat mulk qo'mitasi ruxsati bilan va belgilangan tartibda sotiladi.

Respublikada mulkni xususiylashtirish va davlat tasarrufidan chiqarish asta-sekin, biridan ikkinchisiga o'tiladigan uch bosqichda amalga oshiriladi.

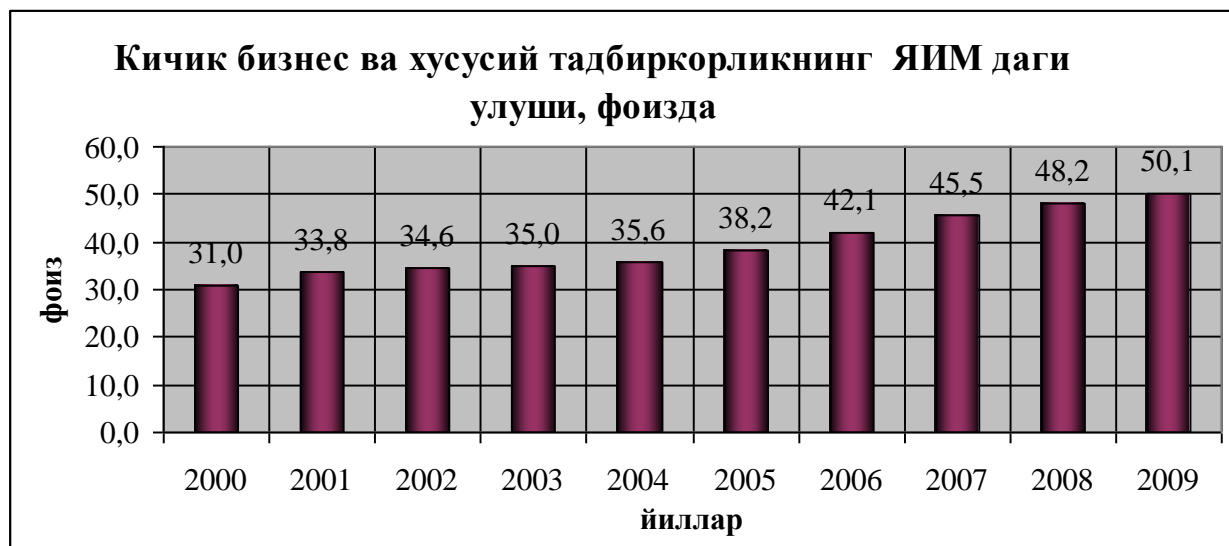
Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish borasida ijara korxonalari, kichik, xususiy korxonalar, aksiyadorlik jamiyatlari, qo'shma korxonalar, fermer xo'jaliklari, kooperativlar va dehqon xo'jaliklari kabi tashkiliy-huquqiy shakllari tashkil topdi.

Umuman olganda, O'zbekistonda mulkdorlar sinfini shakllantirish va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay vaziyat vujudga keldi. Hozirgi vaqtda jamiyatimiz tarkibida real mulkka ega bo'lgan, uni qadrlayotgan va ularni o'z moddiy farovonliklari uchun asos qilib olayotgan kishilarning katta guruhi shakllandi. Ushbu ijtimoiy qatlamni yanada mustahkamlash davlatning iqtisodiy qudrati oshishiga, uning ijtimoiy-siyosiy barqarorligini ta'minlanishiga, demokratik qadriyatlar qaror topishiga olib keladi.

1.5. Kichik biznes va tadbirkorlikni iqtisodiyotda tutgan o'rni

Inqirozga qarshi choralar dasturida iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini tashkil qilish, bandlik muammosini hal etish, aholining daromadlari va farovonligini oshirishda tobora muhim o'rin tutayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratildi.

Amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida kichik biznes sub'ektlari yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2009 yilda 50 foizdan oshdi. Holbuki, 2000 yilda bu ko'rsatkich 30 foizni tashkil etgan edi. Bunday natija birinchi navbatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik davlat tomonidan doimiy qo'llab-quvvatlanayotgani samarasidir (1-rasm).

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining kengayishi iqtisodiyotning boshqa soha va tarmoqlari ishlab chiqarish hajmidagi salmog'ining oshishi orqali ham namoyon bo'ldi. Xususan, mazkur sohaning sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishdagi ulushi 2008 yildagi 13,9 foizdan 2009 yilda 16,9 foizga, qishloq xo'jaligida tegishli ravishda 97,8 foizdan 97,9 foizga, asosiy kapitalga investitsiyalar hajmida – 23,1 foizdan 23,7 foizga, pullik xizmat ko'rsatish hajmida – 48,5 foizdan 48,7 foizga, eksport hajmida – 12,4 foizdan 14,6 foizga qadar oshdi (2-jadval).

2-jadval.

**O'zbekistonda kichik biznesning iqtisodiyot asosiy tarmoqlarida ishlab
chiqarilgan mahsulot (ish, xizmat)lar hajmidagi ulushi, foizda**

Ko'rsatkichlar	2008 yil	2009 yil
Sanoat	13,9	16,9
Qishloq xo'jaligi	97,8	97,9
Qurilish	48,3	41,6
Savdo	48,1	46,5
Asosiy kapitalga investitsiya	23,1	23,7
Pullik xizmat	48,5	48,7
Eksport	12,4	14,6
Import	35,7	42,5

Mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning bu qadar jadal rivojlanishida eng avvalo mazkur soha uchun belgilanayotgan soliq imtiyozlari etarli darajadagi ragʻbatlantiruvchi rol oʻynayotganligi hisoblanadi. Jumladan, bu borada 2009 yilda kichik sanoat korxonalarini uchun yagona soliq toʻlovi 8 foizdan 7 foizga pasaytirildi, yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun esa qayd etilgan soliq miqdori oʻrtacha 1,3 barobar kamaytirildi (2-rasm).

CHizmadagi maʼlumotlardan koʻrinadiki, 1996-2010 yillar mobaynida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun belgilangan soliq stavkalari 38 foizdan 7 foizgacha, yaʼni 5,4 marta qisqargan.

Kichik biznes va tadbirkorlik subʼektlarini moliyaviy jihatdan qoʻllab-quvvatlash tadbirlari kuchaytirildi. Xususan, 2009 yil davomida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subʼektlariga 1 trln. 850 mlrd. soʻmdan ortiq kreditlar ajratildi

Buning natijasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subʼektlarining mamlakatimizda yangi ish oʻrinlarini tashkil qilish, aholining daromadlari va farovonligini oshirishning muhim omili sifatidagi natijalari salmoqli boʻlib bormoqda (1.5.3-jadval).

3-jadval.

2009 yilda Oʻzbekistonda yaratilgan ish oʻrinlari

Koʻrsatkich	Soni, nafar
2009 yilda yaratiladigan jami yangi ish oʻrinlari	940532
Oʻtgan yilga nisbatan, foizda	142,3
SHundan quyidagi asosiy yoʻnalishlarda yaratilgan ish oʻrinlari:	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasida	391809
Oʻtgan yilga nisbatan, foizda	104,7
Uy mehnatining barcha shakllarini tashkil etish, jami	196745
Shu jumladan, korxonalar bilan kooperatsiyada (mehnat shartnomasi asosida)	77466

Yangi obyektlarni ishga tushirish, mavjud ishlab chiqirishlarni qayta qurish va kengaytirish	70587
Ish joylarini ko'paytirishning qo'shimcha chora-tadbirlari (Inqirozga qarshi dastur va boshqa qo'shimcha choralar)	281391

Jadvaldan ko'rinadiki, mamlakatimizda 2009 yilda yaratilgan jami 940,5 mingdan ortiq yangi ish o'rinlarining 391,8 mingtasi (41,7 foizi) kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasiga to'g'ri kelmoqda. Bu o'tgan yildagiga nisbatan 4,7 foizga ko'proq demakdir. Jami yangi ish o'rinlarining deyarli 21 foizi turli shakllardagi uy mehnatini yo'lga qo'yish, 7,5 foizi yangi obyektlarni ishga tushirish, mavjud ishlab chiqarishlarni qayta qurish va kengaytirish, deyarli 30 foizi ish joylarini ko'paytirishning qo'shimcha chora-tadbirlari amalga oshirish hisobiga tashkil etilgan. Buning natijasida, kichik tadbirkorlikda band bo'lganlarning jami iqtisodiyotdagi band bo'lganlarga nisbatan ulushi 2008 yilda 73,1 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2009 yilga kelib 74,2 foizga etdi.

Bundan ko'rinadiki, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini tashkil qilish, aholining daromadlari va farovonligini oshirishning muhim omili sifatida amal qilmoqda.

Bugungi kunga kelib, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari mamlakatimiz iqtisodiyotining barcha jabhalarida, mashinasozlik mahsulotlari ishlab chiqarishda, xalq iste'moli mollari, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda hamda boshqa sohalarda faoliyat ko'rsatmoqda.

Kichik korxonalar ishlab chiqargan mahsulot davlat korxonalarida ishlab chiqarilgan mahsulotlardan sifati jihatidan qolishmasligi va, hatto, ayrim hollarda ulardan yuqori turishi bilan ajralib turadi. Respublikamizdagi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatining 60-70 foizi bevosita ishlab chiqarish bilan uzviy bog'langan, ular fermerlar, dehqonlar, sanoatchilar va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchilar va hokazolardir.

Kichik korxonalar yirik kompaniyalarga nisbatan ular bozor sharoitiga tez moslashadilar hamda ishlab chiqargan mahsulotlarini bozorda muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlashda bir qancha ustunliklarga ega. Chunki, kichik korxonalar o'z faoliyatlarini tor ishlab chiqarish dasturlariga, ilg'or texnologiyaga, kam turkumli ilm-fan talab qiladigan mahsulotlar chiqarishga tezda moslaydilar hamda bozor asoslarini tez o'zlashtirib boradilar.

Mulkchilik shakllariga ko'ra kichik korxonalarining quyidagi turlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Davlat mulkiga asoslangan kichik korxonalar.

2. Jamoa mulkiga asoslangan kichik korxonalar.

3. Fuqarolarning mulkiga asoslangan yakka tartibda ishlay-digan kichik korxonalar.

4. Ijara korxonalari.

5. Kichik qo'shma korxonalar.

2009 yilda respublikada tadbirkorlik, uning kichik biznes shakli bilan band bo'lgan korxonalar soni 400 mingdan oshdi. Ularning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 50,1 foizni tashkil etadi. Tadbirkorlikni rivojlantirish hisobidan 392 mingta yangi ish o'rinlari yaratildi.

Kichik biznes korxonalari faoliyatining tahlili ular qishloq xo'jaligi sohasida, ayniqsa jadal rivoj topayotganligini ko'rsatadi. 2009 yilda ular soni 100 mingdan oshib ketdi. Qishloq xo'jaligidagi ishlab chiqaruvchilarning asosiy hissasini fermer xo'jaliklari tashkil qiladi, ularning soni 2000 yilga nisbatan 4 barobar oshdi. Bugungi kunda mamlakatimiz fermerlik xo'jaliklarida 1 milliondan ziyod kishi band bo'lib, 2009 yilgi paxta xom-ashyosining 66 foizi, g'allaning 55 foizdan ortig'i fermer xo'jaliklari tomonidan etishtirildi.

Respublikamizda kichik biznes korxonalari sonining izchillik bilan ortishi, iqtisodiyotning barcha sektorlarida, jumladan, transport, aloqa, sog'liqni saqlash va boshqa noishlab chiqarish tarmoqlarida ham kuzatilmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida ham asta-sekin rivojlanmoqda. Uning umumiy eksport hajmidagi ulushi 2009 yilda 14,7 foizni tashkil etdi. Kichik biznes korxonalarining asosiy eksporti – qishloq xo'jaligi, to'qimachilik, ishlov beruvchi, elektrotexnika ishlab chiqarish mahsulotlari hamda halq amaliy san'ati buyumlaridir.

Yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish borasida mamlakatimizdagi iqtisodiy-ijtimoiy o'zgarishlarda chuqur bilimli, yuksak saviyali, yangicha fikrleydigan yoshlarning ishtirok etishini ta'minlash barchamizning birinchi navbatdagi vazifamiz hisoblanadi. Chunki:

1) bugungi kunda O'zbekiston aholisining yarmidan ko'prog'ini 30 yoshgacha bo'lganlar tashkil etadi;

2) bugungi yoshlar – ertangi kunimizning, kelajagimizning bunyodkorlaridir;

3) bozor iqtisodiyotining asosini tashkil etuvchi tadbirkorlik faoliyati o'z mohiyatiga ko'ra tavakkalchilik, harakatchanlik, ishbilarmonlik kabi sifatlarni taqozo etadiki, bularning aksariyati ko'pincha yoshlarda mujassamlashgan bo'ladi;

4) inson mehnatining sermahsulligi darajasi, uning yaratuvchanlik qobiliyati yoshlik davrida nisbatan yuqori bo'ladi.

Jamiyatimizda ko'p ukladli iqtisodiyotning shakllanishi va xususiy tadbirkorlik sektorining vujudga kelishi yoshlarning erkin kasb tanlash, istagan faoliyat turi bilan shug'ullanishi uchun keng imkoniyat yaratib beradi. Ayniqsa, ularning

iqtisodiyotdagi sogʻlom raqobatning manbai sifatidagi kichik korxonalarni tashkil etishdagi roli bu borada ulkan salohiyat hisoblanadi.

Biroq, shuni taʼkidlash joizki, koʻpchilik yoshlarimizning iqtisodiy faollik, tadbirkorlikni amalga oshirish borasidagi huquqiy va iqtisodiy bilimlari etarli boʻlmayapti. Baʼzida bu faoliyatga intilish boʻlgani bilan, maʼlum maslahatlar, yoʻl-yoʻriq va moliyaviy qoʻllab-quvvatlash borasida taqchiliklar sezilmoqda. SHunga koʻra, fikrimizcha, mamlakatimizdagi yoshlarning iqtisodiy faolligini yanada kuchaytirish maqsadida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish juda muhim hisoblanadi:

1. Maktablar, oʻrta-maxsus bilim yurtlari hamda oliy oʻquv yurtlarida iqtisodiy va huquqiy taʼlim berishni yanada kuchaytirish.

2. Oliy va oʻrta maxsus oʻquv yurtlarida yoshlarning ijodiy markazlari, konstruktorlik va texnologik byurolari, ilmiy gʻoyalarning amaliy tatbiqini yoʻlga qoʻyuvchi boʻlinmalarni tashkil etish.

3. Respublikadagi yoshlar bilan shugʻullanuvchi muassasalar, jamoat tashkilotlari, huquq-tartibot organlarining oʻz maqsad yoʻnalishidan kelib chiqqan holda faoliyatlarini jonlantirish.

4. Mamlakatimizdagi korxonalarining oʻquv yurtlaridagi boʻlgʻusi mutaxassislar bilan oʻzaro aloqasini yoʻlga qoʻyish.

5. Korxonalarda yoshlarning oʻz ijodiy va ichki imkoniyatlarini toʻliq namoyish eta olishlari, moddiy, madaniy va maishiy ehtiyojlarini qondira olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish.

6. Respublika shahar va tumanlaridagi mehnat bilan bandlik xizmatlari faoliyatida yoshlarga alohida eʼtibor ajratish, oʻziga xos ijtimoiy guruh sifatidagi xususiyatlarini nazarda tutgan holda turli yoʻnalishdagi xizmatlarni tashkil etish.

Yuqorida koʻrsatib oʻtilgan tadbirlarning amalga oshirilishi yoshlarning mamlakatimiz iqtisodiyotini yuksaltirishdagi hissalarini yanada oshirishda, ularning milliy mafkura hamda umumxalq manfaatlarining faol kurashchisiga aylanishida muhim omil vazifasini bajaradi.

2009 yil fan olimpiadalarining respublika bosqichida jami 437 nafar oʻquvchitalabalar ishtirok etib, ulardan 56 nafari gʻolib boʻldilar

YOsh oilalarga gʻamhoʻrlikni kuchaytirish va ularga huquqiy va ijtimoiy muhofaza qilishni taʼminlash hamda sogʻlom va mustahkam oilani barpo etish uchun shart-sharoitlar yaratish borasida quyidagi tadbirlar amalga oshirilmoqda:

- yosh oilalarga uy joy harid qilish uchun kreditlar berish;

- 2010-2011 yillar davomida Toshkent shahar, Nukus shahri va viloyat markazlarida 32 ta xonadonlarni yosh oilalarga keyinchalik xarid qilish sharti bilan ijaraga berish;

- 42 ta baxt uylarini qurish va qayta taʼmirlash;

- respublikamizdagi barcha tuman va shaharlarda 10 ta kam ta'minlangan oilalarning to'yini o'tkazib berish;
- barcha tumanlardagi 50 ta kam ta'minlangan yosh oilalarga bittadan bepul qora mol ajratish;
- yosh va kam ta'minlangan oilalarga har oyda moddiy yordamlarni amalga oshirishda ko'maklashishlari nazarda tutilmoqda.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Tadbirkorlikning kelib chiqish tarixi va mohiyati to'g'risida gapirib bering.
2. O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi to'g'risida nimalar deya olasiz?
3. Kichik biznesni rivojlantirishning qanday afzalliklari mavjud?
4. Tadbirkorlik faoliyatining huquqiy asosini ta'minlovchi qanday qonunlarni bilasiz? Izohlang.
5. Tadbirkorlik muhitiga qanday omillar ta'sir etadi?
6. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
7. Mulkchilik shakllariga ko'ra korxonalarining necha turi mavjud?
8. O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish yo'nalishlarini ko'rsatib bering.
9. Davlatning kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish borasida qanday siyosati amalga oshiriladi?
10. "Barkamol avlod yili" Davlat dasturida yoshlarni kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga yo'naltirishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida gapirib bering.

2-MAVZU. KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINING TURLARI VA SHAKLLARI

- 2.1. Ishlab chiqarish tadbirkorligi**
- 2.2. Tijorat tadbirkorligi**
- 2.3. Moliyaviy tadbirkorlik**
- 2.4. Maslaxat tadbirkorligi**
- 2.5. YAKka tartibdagi tadbirkorlik**
- 2.6. Xususiy tadbirkorlik**
- 2.7. Jamoa tadbirkorligi**

2.1. Ishlab chiqarish tadbirkorligi

Tadbirkorlik faoliyati turlari xilma-xildir. Faoliyat maqsadi, turi va yoʻnalishlariga qarab tadbirkorlik faoliyatining ishlab chiqarish, tijorat, moliyaviy va konsalting turlarini ajratish mumkin.

Ishlab chiqarish tadbirkorligining mohiyati. Tadbirkorlik faoliyati turlari nisbatan mustaqil boʻlib, bir-birini toʻldirib keladi. Tadbirkorlik faoliyatining barcha turlarini belgi-lab beruvchi ishlab chiqarish tadbirkorligining ustuvorligini tan olish kerak.

Innovatsion, ilmiy-texnik faoliyat, tovarlarni bevosita ishlab chiqarish, xizmat koʻrsatish va shu sohadagi axborot bilan ishlash faoliyati ishlab chiqarish tadbirkorligiga kiradi. Ishlab chiqarish bilan shugʻullanmoqchi boʻlgan har bir ishbilarmon tadbirkorlik faoliyatining qaysi turi bilan shugʻullanishini, qanaqa mahsulot ishlab chiqarishini, qanday xizmat koʻrsatishini oldindan belgilab olishi lozim. SHu ish amalga oshgandan keyin tadbirkor marketing bilan shugʻullanadi. Tovarga boʻlgan talabni bilish maqsadida u tovarning potensial isteʼmolchilari, xaridorlari, ulgurji va chakana savdo bilan shugʻullanuvchi tashkilotlar bilan aloqa qiladi. Muzokaralar ishbilarmon va boʻlajak xaridorlar oʻrtasida shartnoma tuzilishi bilan yakunlanadi. Tuzilgan shartnoma tadbirkorlikdagi tavakkalchilikning oldini olishga imkon beradi. SHu ishlar amalga oshmasa, tadbirkor faqat ogʻzaki vaʼdalar asosida ishlab chiqarish faoliyatini boshlaydi. SHakllangan barqaror bozor sharoitida rivojlangan mamlakatlarda ogʻzaki kelishuvlar ishonchli kafolat boʻlib, kerak boʻlgan hollarda shartnoma, bitim shaklida rasmiylashtiriladi. Biroq, bizning mamlakatimizda bozor iqtisodiyoti endi shakllanayotgan davrda ogʻzaki bitimlarning kafolati past va tavakkalchilik kuchlidir.

Tadbirkorlik faoliyatining keyingi bosqichi ishlab chiqarish omillarini sotib olish yoki ijaraga olishdir.

Ishlab chiqarish omillari. Ma'lumki, ishlab chiqarish omillari ishlab chiqarish fondlari, ishchi kuchi, axborotdan iborat. Ishlab chiqarish fondlari o'z navbatida asosiy va aylanma ishlab chiqarish fondlariga bo'linadi.

Asosiy ishlab chiqarish fondlari (mehnat qurollari) inshootlar, uzatuvchi moslamalar, quvvatli mashina va jihozlar, ishchi mashina va jihozlar, o'lchov uskunalari, laboratoriya jihozlari, hisoblash texnikasi, transport vositalari, ishlab chiqarish inventarlari va boshqa asbob-uskunalar iborat. Asosiy ishlab chiqarish fondlariga sex zavod va laboratoriya binolari kiradi.

Moliyaviy mablag'ga bo'lgan talab va uning hisobi. Tadbirkorlik bitimini tuzish moliyaviy xarajatlar bilan bog'liq. Ishlab chiqarish va tadbirkorlik faoliyatiga kerak bo'ladigan pulning miqdorini (Pp) quyidagi formula asosida hisoblash mumkin:

$$Pp = Pi + Pm + Pv + Pa + Ph ;$$

Bu erda:

Pi – yollanma ishchilarga maosh to'lash uchun kerak bo'ladigan pul mablag'lari;

Pm – sotib olinadigan material, xom ashyo, yarim tayyor mahsulot, butlash qismlar, yonilg'i, energiya uchun to'lovlar;

Pv – mehnat vositalari (asosiy ishlab chiqarish fondlari) – bino, inshoot, uzatish moslamalari, mashina, hisoblash texnikasi, asbob-uskunalar, transport vositalarini sotib olishga ketgan mablag'lar;

Pa – axborot uchun sarflangan mablag'lar;

Ph – boshqa tashkilotlar xizmatiga (qurilish ishlari, transport xizmatlari va boshqalarga) ketgan to'lovlar.

Ishlab chiqarish faoliyati bilan shug'ullanish uchun tadbirkor boshlang'ich kapitalga ega bo'lishi kerak. Har qanday kishining bunga imkoni bo'lmasligi mumkin. Ushbu holatda ishbilarmon tijorat banki yoki mablag'i bor shaxsga kredit olish uchun murojaat qiladi. Buning boshqa yo'li ham bor – tadbirkor ishlab chiqarish omillari (bino, uskuna, xom ashyo, material, axborot va boshqalar)ni kreditga ham olishi mumkin. Baribir tadbirkor kredit bergan shaxsga olingan pul mablag'ini yoki kreditga olingan ishlab chiqarish omillarining qiymatini qo'shimcha foizlar bilan qaytarishi kerak.

Mablag'larni imtiyozli asosida davlat tuzilmalari ajratishi mumkin. Buning uchun O'zbekistonda kichik biznesni rivojlan-tirishga yordam berish maqsadida mahsus jamg'armalar tuzilib, kredit berishga imtiyozlar yaratilgandir.

Ishlab chiqarish va tadbirkorlik faoliyatida bilvosita ishtirokchi bo'lib, unda moliya soliq organlari ishtirok etadi. Ular tadbirkorlik faoliyati hisobidan mahalliy byudjetga majburiy to'lovlar, ajratmalar va jarimalar o'tkazish bilan shug'ul-lanadilar.

Ishlab chiqarish faoliyati natijasi. Mahsulotni sotish, biror bir ishni bajarish, haridorga, iste'molchiga xizmat ko'rsatish va ma'lum hajmda foyda olish tadbirkor ishlab chiqarish faoliyatining natijasidir.

Tadbirkor foydasi yalpi va sof foydaga bo'linadi. Ishlab chiqarish va sotishga ketgan xarajatlardan keyin qolgan tushum yalpi foyda deyiladi. YAlpi foydadan soliqlar to'lanadi. YAlpi foyda hisobidan soliqlar, jarima va boshqa to'lovlar to'langandan keyin qolgan pul sof foyda hisoblanadi.

Tadbirkorning umumiy moliyaviy bahosini rentabellik ko'rsatkichi belgilaydi. U sof foydani jami xarajatlarga bo'lgan nisbati shaklida aniqlanadi.

2.2. Tijorat tadbirkorligi

Tijorat tadbirkorligi faoliyati tovar birjalari yoki savdo tashkilotlari bilan bog'liq.

Tovar birjasi – tovar namunalari haridor tomonidan oldindan ko'zdan kechirilmagan va tovarlarni minimal partiyasi belgilangan ulgurji tovar bozorining turi. Tovar birjasida o'zaro kelishilgan va rioya qilingan qoidalar asosida savdo operatsiyalarini amalga oshirish uchun tijorat vositalari va ularning xizmatchilari o'z xohishlari bilan birlashadi. Ushbu birjaning maqsadi erkin raqobatning boshqarish mexanizmini tashkil qilish va shu orqali talab va taklifni hisobga olgan holda haqiqiy bozor narxlarini aniqlashdir. Tovar birjasi standartlar bo'yicha sotiladigan tovarlar (don, ko'mir, metall, neft, yog'och)ning doimo faoliyat ko'rsatuvchi ulgurji savdo bozoridir. SHunga o'xshash birjalar barcha iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Misol sifatida London (rangli metall), Liverpool (paxta), Singapur (kauchuk) va boshqa tovar birjalarini ko'rsatish mumkin.

Tovar birjalarida tovar egalari bilan oddiy savdo qilishdan tashqari f'yucher bitimlari ham tuziladi. Bu bitim bo'yicha kontraktida ko'rsatilgan tovar uchun to'lovni ma'lum vaqtdan keyin amalga oshirish mumkin.

Tovar birjalari quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

- savdo bitimlarni tuzishga vositachilik xizmati ko'rsatadi;
- tovar savdosini tartibga soladi, savdo jarayonlarini boshqaradi va savdo mojarolarini hal qiladi;
- narxlar to'g'risida, shuningdek ishlab chiqarish va narxlarga ta'sir qiluvchi turli omillar haqida axborotlar yig'adi va e'lon qiladi.

Respublika tovar-xom ashyo birjasi 1994 yili ochiq hissadorlik jamiyati shaklida tashkil etildi. U sanoat, qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat tovarlari va xom ashyo mahsulotlarini erkin ulgurji savdosini uyushtiradi. Birja savdolarida brokerlar orqali harid qilingan mahsulotlar respublikadan tashqariga litsenziyasiz

va bojxona to'lovisiz chiqariladi. Tovar-xom ashyo birjasining bo'linmalari barcha viloyatlarda va Qoraqalpog'iston Respublikasida tashkil etilgan.

Tovar-xom ashyo birjasi chet el davlatlari (Angliya, Polsha, Turkiya) hamda MDH mamlakatlari (Rossiya, Tojikiston, Turkmaniston)ning tovar xom ashyo birjalari bilan, Kiev, Belarus universal birjalari bilan birjalararo aloqalarni yo'lga qo'ygan.

«O'zulgurjibirjasavdo» respublika tovar resurslari bozorini shakllantirishda zarur infratarkibni yaratish maqsadida 1994 yili O'zbekiston shartnomalar va savdo bo'yicha davlat aksiyadorlik uyushmasi negizida tashkil etilgan. Ilgari xalq xo'jaligi ta'minotiga respublika moddiy-texnika ta'minoti idorasi rahbarlik qilgan. O'zbekistonda o'tkazilayotgan chuqur iqtisodiy islohotlar moddiy-texnika ta'minoti tizimini ham tubdan o'zgartirdi. «O'zulgurjibirjasavdo» xo'jalik mexanizmini rejaviy moddiy-texnika ta'minoti tizimidan erkin xo'jalik aloqalariga o'tishini, davlat ehtiyojlari uchun mahsulot etkazib berishni, ishlab chiqaruvchilar bilan shartnomalar tuzish yo'li orqali amalga oshirishni ta'minlaydi. Moddiy-texnika ta'minoti va sotish bozor usullari bo'yicha oldi-sotdi, ulgurji savdo, yarmarka, birja va kim oshdi savdolari yo'li bilan amalga oshiriladi.

2.3. Moliyaviy tadbirkorlik

Tijorat banklari va fond birjalari moliyaviy tadbirkorlik uchun faoliyat ko'rsatuvchi maqom bo'lib xizmat qiladi.

Tijorat banki – aksiyador turdagi moliyaviy-kredit muassasasi bo'lib, asosan pul omonatlarini (depozitlarni) qabul qiluvchi va mijoz ko'rsatmasi bilan boshqa hisob-kitob operatsiyalarni amalga oshiruvchi tijorat tashkilotlariga pulli xizmat ko'rsatadi. Tijorat banklarining daromad manbai depozit (jalb etilgan) va ssuda mablag'lari o'rtasidagi farqlardan shakllanadi.

Tijorat banklari operatsiyalari passiv (mablag'larni jalb etish), aktiv (mablag'larni joylashtirish), komission-vositachi (komission to'lovlari bo'lgan mijozlarning topshiriqlarini bajarish) kabi uch guruhga bo'linadi.

Tijorat banklari mablag'larni katta muddatga olib, kichik muddatga qarzga beradi. Bu banklar kreditorlarga oldindan belgilangan foizlarni to'lash bilan bog'liq tijorat tavakkaliga muhtalo bo'ladi. SHu sababli bank berilgan qarzlari turli sabablarga ko'ra o'z vaqtida qaytmasligini hisobga olib, ma'lum pul zaxirasiga ega bo'lishi kerak.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida bir qancha tijorat aksionerlik banklari faoliyat ko'rsatmoqda. Tijorat banklari milliy iqtisodiyotning turli soha va tarmoqlari, korxonalar va tashkilotlari, xo'jalik va tadbirkorlik sub'ektlarini kreditlash, moliyalash va ularga hisob-kitob xizmati ko'rsatishni amalga

o'shiradi. Banklar faoliyati to'la mustaqildir. O'z resurslari etmay qolganda ular boshqa banklardan yoki Markaziy bankdan kredit olishlari mumkin.

Fond birjasi. Moliyaviy tadbirkorlikning elementlaridan yana biri fond birjasidir. Kapitalning ko'payishi, aktivlarning haqiqiy narxini aniqlashga qaratilgan qimmatbaho qog'ozlar bozoriga fond birjasi deyiladi. Fond birjasining faoliyat tamoyili talab va taklifni tezkor tartiblashtirishdan iboratdir. Fond birjalarida qimmatbaho qog'ozlarning kopirovkasi o'tkaziladi. Bunga muvofiq birjaning kopirovka bo'limi mutaxassislari birja orqali o'tayotgan barcha qimmatbaho qog'ozlarning harid kursi va sotuv kurslarini muntazam ravishda baholab boradilar. Joriy kurslar esa doimo chiroqli tabloda yozilib, maxsus byulletenda chop etiladi. Joriy kurslarga binoan shu vaqt shu birjada ma'lum aksiyalarni sotish yoki sotib olish narxlarini aniqlanadi. Bu narxlar maxsus formula yordamida chiqarilsa, ular birja faolligining indeksini aniqlash uchun asos bo'ladi. Birja faolligi iqtisodiyotda sodir bo'layotgan ahvolni o'ziga xos ravishda aks ettiradi.

SHu bilan birga, davlat monopolistik kapitalizm sharoitida qimmatbaho qog'ozlar savdosida birja roli ancha pasaydi. Buning asosiy sababi kuchli kredit-moliya institutlarining yuzaga kelishidir. Ular qimmatbaho qog'ozlar savdosini birjalarsiz olib boradilar. Qimmatbaho qog'ozlar savdosida birjalar roli tushib ketganiga sabab, davlat obligatsiyalarining qimmatbaho qog'ozlar umumiy hajmidagi salmog'i oshganligidir.

2.4. Maslahat tadbirkorligi

Maslahat xizmatlarining mohiyati va bosqichlari. Ma'lum bir sohada o'z mutaxassisligi bo'yicha yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi kishiga maslahatchi deyiladi. CHet ellarda boshqaruv bo'yicha pulli maslahat konsalting deb yuritiladi. Iqtisodiyot va boshqaruv bo'yicha Evropa Federatsiyasi Maslahatchilar Assotsiatsiyasining ta'rificha menejment-konsalting boshqaruv bo'yicha muammo va imkoniyatlarni aniqlash, ularga baho berish, tegishli chora-tadbirlar ishlab chiqish va ularni amalga oshirishda xolisona maslahat berish hamda yordam ko'rsatishdir.

Sanoati rivojlangan mamlakatlarda mablag'larni maslahatli xizmat shaklida intellektual kapitalga kiritish yangi uskuna yoki ilg'or texnologiyalarni sotib olishga ketgan mablag'lar bilan tengdir. Mablag'lar ishlatishning ushbu ko'rinishi bizning mamlakatimizda endi amalga oshirilmoqda. Bu yo'nalishda intellektual imkoniyatlardan iqtisodiyot va boshqaruv sohalarida to'laligicha foydalanish yaxshi samara beradi. Ko'p korxonalar o'zlarining intellektual imkoniyatlaridan to'la va samarali foydalana olmasliklari sababli bozor iqtisodiyoti sharoitida qiyin ahvolga tushib qolgan. O'z vaqtida maslahatchilar yordamidan foydalangan rahbarlar moliyaviy-xo'jalik faoliyatida iqtisodiy samaraga erishganlar.

Germaniyaning mashxur «Porsche» avtomobil firmasi 1991 yilga kelib tanazzulga uchrash arafasida edi. Korxonalarahbarlari ahvolni tuzatish uchun Yaponiyaning «Sindzyusu» (bu «Yangi texnologiya» ma'nosini bildiradi) konsalting firmasiga murojaat qilishdi. Firma «Toyota»ning malakali mutaxassislarini yig'ib, ishga kirishdi. CHet ellik maslahatchilar sharoitni obdon o'rganib chiqib, «Porsche» zavodida konveyer ish usulini joriy etdi. Ishlab chiqarishning barcha bo'g'inlarida xarajatlar keskin ravishda kamaytirildi. Konveyer tizimi o'zgartirilmasada mahalliy tajriba va an'analarihisobga olinmadi. Faqat yapon maslahatchilari taklif qilgan tizim ishlay boshladi.

Yaponiya texnologiyasi joriy etishdan uch yildan keyin «Porsche»da birinchi real natijalar yuzaga keldi: kompaniya kam xarajat qilib, ko'proq avtomobil ishlab chiqara boshladi. 19% ga kamaytirilgan ishchilar tezroq va sifatliroq ishni bajara boshladi. Yapon maslahatchilarining tavsiyalari tufayli yig'uv konveyer uzunligi qisqardi, ko'p miqdordagi yordamchi omborxonalaraga hojat qolmadi, natijada zavod hududi 30% ga qisqardi. Ishlab chiqarishdagi kamchiliklar ikki barobar kamaydi. Avtomobil yig'ish tezligi 40% ga oshdi. Bu ishning barchasini o'sha eski jihozlarda, shu zavodda ishlab kelgan ishchi va muhandislar amalga oshirdi. Ular ixtiro sohasida ham faollashib, har oyda ishlab chiqarishni yaxshilashga qaratilgan ikki yarim mingdan ortiq yangi takliflar bermoqda.

Maslahat uslublari. Maslahat uslublari turli xil bo'lishi mumkin. Maslahatning uch turi – ekspertli, jarayon va o'rgatuvchi maslahatlar keng qo'llaniladi.

Ekspertli maslahat – konsaltingning eng passiv shaklidir. Maslahatning bu turida maslahatchi diagnostika, qaror qabul qilish va ularni joriy etishni mustaqil ravishda amalga oshiradi. Mijoz esa bunday hollarda maslahatchiga kerakli axborot etkazib berishi zarur bo'ladi.

Jarayon maslahatida – loyihani ishlab chiqish bosqichlarida konsalting firma maslahatchilari mijoz bilan faol ish olib borib, yuzaga kelgan muammolarni hamkorlikda tahlil qiladi va kerakli takliflar beradi.

O'rgatuvchi maslahatida – mutaxassislarining asosiy maqsadi g'oyalarning yuzaga kelishi, echimlar qabul qilish uchun asos tayyorlashdir. SHu maqsadda mijozlar uchun ma'ruzalar o'qiladi, seminarlar o'tkaziladi, o'quv qo'llanmalari ishlab chiqiladi. Umuman olganda mijozlar kerakli nazariy va amaliy axborotlar bilan ta'minlanadi. Amalda esa yuqoridagi har bir maslahat turlari sof holda qo'llanilmaydi, ular kombinatsiyalashgan shaklda uchraydi.

Sanoati rivojlangan mamlakatlarda konsalting xizmati ko'p yillar mobaynida bozor iqtisodiyoti infratuzilmasining muhim elementlaridan hisoblanadi. Konsalting xizmati statistika tomonidan maxsus tarmoq deb tan

olingan. AQSH da ushbu tarmoqda 700 ming kishi band bo'lib, uning bir yillik xizmat hajmi 50 mlrd dollarni tashkil qiladi.

2.5. Yakka tartibdagi tadbirkorlik

O'zbekiston Respublikasida «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonunning 5-moddasiga binoan tadbirkorlikning quyidagi shakllari mavjud:

- yakka tartibdagi tadbirkorlik;
- xususiy tadbirkorlik;
- jamoa tadbirkorligi;
- aralash tadbirkorlik.

Yakka tartibdagi tadbirkorlik – tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishning eng oddiy shakli bo'lib, uni tashkil qilish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 14 fevraldagi qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasida xususiy tadbirkorlik to'g'risidagi Nizom» bilan belgilanadi. Ushbu nizomga muvofiq yakka tadbirkor o'z faoliyatini yuridik shaxs tashkil qilmay amalga oshirishi mumkin. Yakka tartibdagi tadbirkorlar odatda mayda ishlab chiqarish bilan shug'ullanadilar.

Yakka tartibdagi tadbirkorlik o'z navbatida ikki turga bo'linadi:

- shaxsiy tadbirkorlik;
- birgalikdagi tadbirkorlik.

Shaxsiy tadbirkorlik tushunchasi «Tadbirkorlik va tadbirkorlar faoliyatining kafolatlari to'g'risida»gi qonunning 15-moddasida quyidagicha bayon etiladi: «Shaxsiy tadbirkorlik yakka tartibdagi tadbirkorlarning o'zi tomonidan mulk huquqida, shuningdek, mulkka egalik qilish va (yoki) undan foydalanishga yo'l qo'yadigan o'zga mulkiy huquq tufayli o'ziga tegishli bo'lgan mol-mulk negizida mustaqil ravishda amalga oshiriladi».

Ushbu qonunning 16-moddasiga binoan birgalikdagi tadbirkorlikka quyidagilar kiradi:

- er-xotinning umumiy mol-mulki negizida amalga oshiriladigan oilaviy tadbirkorlik;
- dehqon xo'jaligining umumiy birgalikdagi mulki negizida amalga oshiriladigan dehqon xo'jaligi;
- o'zlariga umumiy ulushi mulk huquqida tegishli bo'lgan umumiy mulk negizida yakka tartibdagi tadbirkorlikni amalga oshiradigan shirkat xo'jaligi.

Yuridik shaxs tashkil qilmay, o'z faoliyatini amalga oshiradigan tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tkazilgan jismoniy shaxsga davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi haqidagi guvohnoma beriladi va u jismoniy shaxslarni ro'yxatdan o'tkazish reestrda qayd qilinadi. Ushbu guvohnoma bankda hisob-kitob varag'i

ochish, soliq organlaridan ro'yxatdan o'tish, muhr va boshqa rekvizitlarni tayyorlash uchun asos bo'lib hisoblanadi.

2.6. Xususiy tadbirkorlik

Xususiy tadbirkorlik – bu fuqarolar (alohida fuqaro) tomonidan o'zlarining tavakkalchiliklari va mulkiy javobgarliklari ostida, shaxsiy daromad (foyda) olish maqsadida amaldagi qonunchilik asosida amalga oshiriladigan tashabbuskor xo'jalik faoliyatidir.

Xususiy tadbirkorlikning yakka tartibda faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlikdan farqi shundaki, bu erda faoliyat ko'rsatuvchilar o'z faoliyatini yollanma ishchi kuchi yordamida olib boradilar. Ular yuridik shaxs sifatida ish ko'radilar va o'z korxonalarini davlat ro'yxatidan o'tkazishga majburdirlar.

2.7. Jamoa tadbirkorligi

Jamoa tadbirkorligi – bu bir guruh fuqarolarning o'zlariga ma'qul bo'lgan mulkchilik shakllarida jamoalarga birlashib, jamoa korxonalarini tashkil qilishlari va shu asosda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishlaridir.

Jamoa tadbirkorligi faoliyati firmalar faoliyatida o'z ifodasini topadi. Firma – muayyan turdagi mahsulot ishlab chiqarishga va xizmat ko'rsatishga ixtisoslashgan, bozordagi talab va taklifga qarab ish tutadigan, iqtisodiy jihatdan erkin va mustaqil korxonadir.

Xususiy firma deganda ayrim shaxs yoki oilaga tegishli bo'lgan, yakka xususiy mulkka asoslanib faoliyat ko'rsatadigan korxonona tushuniladi.

Shirkat firma bir necha sohibning mulkini birlashtirish va tadbirkorlikdan olinadigan foydani baham ko'rishga asoslangan sherik-chilik korxonasidir.

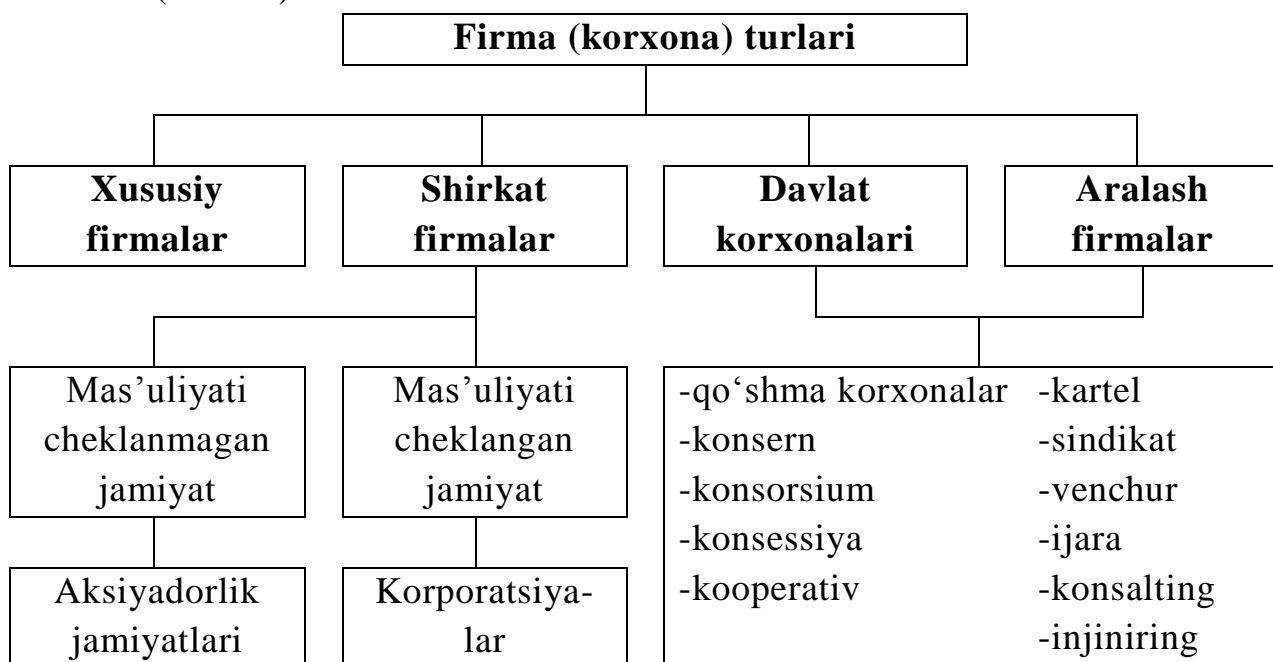
Shirkat firmalarining ikki turi mavjud:

- mas'uliyati cheklanmagan jamiyatlar;
- mas'uliyati cheklangan jamiyatlar.

Mas'uliyati cheklanmagan jamiyatlar ikki yoki undan ko'proq kishilarning mulki asosida yuzaga keladi. Sheriklarning dastlabki mulki firmaning ustav kapitali deyiladi. Bu kapitalga har bir sherik o'z hissasini qo'shadi. Ular ustav fondiga qancha pul qo'ysa, shu hissaga binoan foyda olishadi. Bordi-yu firma sinsa, sheriklar zararni hamjihatlikda ko'taradi, ya'ni bir sherik boshqasining javobgarligini ham zimmasiga oladi.

Mas'uliyati cheklangan shirkat firmalarning ustav fondi faqat ta'sischi mablag' (aksiya)lari hisobiga barpo etiladi. Jamiyat qatnashchilari o'zlarining qo'shgan ulushlari doirasida javobgar bo'ladi. Shirkat o'z faoliyati uchun ustav fondi miqdorida javobgar hisoblanadi.

Firmalarning turlari juda ko‘p, ularni chizmada quyidagicha tasvirlash mumkin (3-rasm).

3-rasm. Firma (korxonalar) larning turlari

Mas'uliyati cheklangan shirkat firmalar nomiga «limited» so‘zi qo‘shiladi, bu inglizcha so‘z bo‘lib, «cheklangan» ma‘nosini bildiradi.

Mas'uliyati cheklangan firmaning bir qator turlari mavjud. Ularning eng keng tarqalgan shakli aksiyadorlik jamiyatlari va korporatsiyalardir.

Aksiyadorlik jamiyati – bu jismoniy shaxslar kapitallarining birlashuvi bo‘lib, u aksiyalar chiqarish yo‘li bilan tashkil etiladi.

Jamiyat jamlangan kapitaliga qarab maxsus qimmatli qog‘oz – aksiya chiqaradi. Aksiyani sotib olganlar hissadorlarga aylanishadi va foydadan o‘z hissasi – dividendni olib turadilar. Aksiyadorlik jamiyati o‘z majburiyatlari bo‘yicha o‘ziga tegishli butun mol-mulk bilan javobgar hisoblanadi. Aksiyadorlar jamiyati majburiyatlari bo‘yicha javobgar emas va uning faoliyati bilan bog‘liq zararlar uchun faqat o‘zlariga tegishli aksiyalar qiymati doirasida javobgar hisoblanadi.

Aksiyadorlik jamiyatining ustav fondi aksiyadorlar sotib olgan aksiyalarning nominal qiymatlaridan tashkil topadi. Jamiyat chiqaradigan barcha aksiyalarning nominal qiymati bir xil bo‘lishi lozim. Aksiya bo‘linmas hisoblanadi.

Aksiyadorlik jamiyatini:

- aksiyadorning umumiy majlisi;
- kuzatuv kengashi;
- ijro organi boshqaradi.

Aksiyadorlarning umumiy majlisi oliy boshqaruv organi hisoblanadi. Agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib belgilanmagan bo'lsa, u aksiyadorlik jamiyati faoliyati bilan bog'liq barcha masalalarni hal qilish huquqiga ega. Aksiyadorlik jamiyatining kuzatuv kengashi jamiyat faoliyatida umumiy rahbarlikni amalga oshiradi. Aksiyadorlik jamiyatining joriy (kundalik) faoliyatiga yagona ijro organi (direktor) yoki kollegial (maslahat) ijro organi (boshqaruv, direksiya) rahbarlik qilishi mumkin.

Ochiq turdagi aksiyadorlik jamiyati – bu aksiyadorlari o'zlariga tegishli aksiyalarni boshqa aksiyadorlarning roziligisiz erkin tasarruf qila oladigan jamiyat. U chiqaradigan aksiyalariga ochiq obuna o'tkazish va ularni erkin sotish huquqiga ega. Ta'sisчилarning eng kam soni ham cheklanmagan. Ochiq turdagi AJ uchun ustav fondining eng kichik miqdori AJ ro'yxatidan o'tkazilgan sanada qonun hujjatlarida belgilangan eng kam ish haqi summasining ikki yuz barobari miqdoriga teng bo'lishi kerak.

Yopiq turdagi aksiyadorlik jamiyati – bu aksiyalari nomlangan (egasi yozilgan) va ular faqat AJ ta'sisчилari o'rtasida taqsimlangan jamiyatdir. Uning aksiyalari qimmatli qog'ozlar bozorida muomalada bo'lishi jamiyat Nizomiga binoan man etilgan yoki cheklangan bo'ladi. Yopiq turdagi AJ uchun ustav fondining eng kam miqdori – AJ ro'yxatdan o'tkazilgan sanada qonun hujjatlarida belgilangan eng kam ish haqi summasining kamida yuz barobari miqdoriga teng bo'lishi kerak.

Korporatsiya atamasi lotincha «**corporatio**» so'zidan olingan bo'lib, birlashma, hamjamiyat ma'nosini beradi. Korporatsiya yirik aksioner jamiyatlar birlashmasi hisoblanib, bir xil mahsulot ishlab chiqaruvchi-larni birlashtiradi. Natijada ishlab chiqarish monopollashadi.

Korporatsiya investitsiya kapitalining markazlashuvini, ilm-fan taraqqiyotini, mahsulotning raqobatbardosh bo'lishini va uzoq hayot siklini ta'minlaydi. Korporatsiyalar tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi aksioner jamiyatlarining xohish-ixtiyori bilan paydo bo'ladi.

O'z tarkibidagi aksiyadorlik jamiyatlarni nazorat paketlarini egallash bilan korporatsiyalar xolding kompaniyalariga aylanadi.

Xolding iborasi inglizcha «**holding**» so'zidan olingan bo'lib, ega ma'nosini beradi. **Xolding kompaniya** – bu mulk egalari tomonidan bir qancha mustaqil aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatini nazorat qilish maqsadida tashkil etilgan hissadorlik jamiyatidir. Xolding kompaniyasi tarkibiga kiruvchi aksiyadorlik jamiyatlari «aksiyalarining nazorat paketi» kompaniyaning ixtiyorida bo'ladi. Bundan maqsad aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatlari ustidan nazorat o'rnatish va dividendlar ko'rishida foyda olishdir.

Xolding kompaniyalarning mohiyati shundaki, ular biror bir ishlab chiqarish vazifalarini bajarishmaydi. Ularning vazifasi – sof boshqaruvchilikdan, ya'ni ishonchli mulk egasi sifatida ularga o'z aksiyalari yoki aksiyalar nazorat paketini beruvchi kompaniyalarning faoliyatiga umumiy xo'jalik rahbarligini bajarishdan iboratdir. O'zbekistan Respublikasida xolding kompaniyalarning huquqiy maqomi Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 12 oktyabrdagi 398-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizom (xoldinglar to'g'risidagi Nizom) asosida belgilanadi. Bu Nizomga muvofiq aktivlari tarkibiga boshqa korxonalarining aksiyalar nazorat paketi kiradigan ochiq turdagi aksiyadorlik jamiyati xolding hisoblanadi.

Xolding kompaniyalari ikki turda bo'lishi mumkin:

- moliyaviy xolding;
- aralash xolding.

Moliyaviy xolding faqat maxsus nazorat va boshqaruv maqsadlarida tuziladi. Sarmoyasining 50 foizidan ko'pini boshqa emitentlarning qimmatli qog'ozlari va boshqa moliyaviy aktivlar tashkil qiladigan xolding moliyaviy xolding hisoblanadi. Moliyaviy xoldinglar avktivlari tarkibiga faqat qimmatli qog'ozlar va boshqa moliyaviy aktivlar, shuningdek, xoldingni boshqarish apparatining faoliyatini ta'minlash uchun bevosita zarur bo'lgan mol-mulk kirishi mumkin.

Aralash xolding – nazorat va boshqaruv vazifalari bilan bir qatorda sanoat, savdo, transport, kredit-moliya va boshqa sohalarda tadbirkorlik faoliyati bilan ham shug'ullanish maqsadlarida tuziladi.

Davlat korxonalari – bu davlat mulki bo'lgan va uning nazorati ostida ishlovchi korxonalar bo'lib, ular ishlab chiqarishdagi davlat sektorini tashkil etadi, eng muhim va mas'uliyatli vazifalar (mudofaa, aloqa, energetika, transport va boshqalar)ni bajaradi.

Qo'shma (aralash) korxonalar xususiy, davlat va jamoa mulkining aralash mablag'lariga tayanadi. Aralash firmalar milliy va xorijiy kapitalga tayangan hissadorlik qoidasiga binoan tashkil topadi, foydasi shunga qarab taqsimlanadi.

Konsern – bu ishlab chiqarish diversifikatsiyasi, ya'ni korxonalarining faoliyat sohalari va ishlab chiqaradigan mahsulotlari turining kengayishi, yangilanib turishi asosida tarkib topadigan yirik ko'p tarmoqli korporatsiya. Konsern tarkibiga sanoat, transport, savdo, bank kabi tarmoqlarga tegishli, ayrim hollarda, dunyoning ko'pgina mamlakatlarida joylashgan unlab va yuzlab korxonalar ixtiyoriy asoslarda kiradi. Konsern tarkibiga kirgan korxonalar va tashkshyutlar orasida o'zaro korporatsiyalangan turg'un aloqalar mavjud bo'lib, ular konsern rivoji yo'lida umumiy moliyaviy resurslardan va yagona ilmiy-texnik imkoniyatlardan mushtarak foydalanadilar.

Konsorsium – bu aniq iqtisodiy loyihalarni amalga oshirishni maqsad qilgan korxonalarining muvaqqat birlashmasidir.

Konsorsium a'zolarining huquq va majburiyatlari konsorsium to'g'risidagi bitimda belgilab qo'yiladi. Qo'yilgan vazifani bajarish uchun konsorsium ishtirokchilari badallari hisobidan yagona moliyaviy va moddiy fondlar barpo etadilar, byudjet mablag'lari va davlat bankidan kreditlar oladilar. Vazifa bajarilgach, konsorsium tarqaladi. Konsorsiumlarga boshqaruv bo'yicha qo'mitalar, direktorlar kengashi kabilar boshchilik qiladi. Konsorsiumlar aviatsiya, kosmos, kompyuterlar, aloqa kabi yuksak texnologik va katta miqdordagi sarmoyali sohalarda keng tarqalgan.

Konsessiya – bu lotincha so'zdan olingan bo'lib, ruxsat, yon berish ma'nosini anglatadi. Milliy iqtisodiyotni rivojlantirish yoki tiklash, tabiiy boyliklarni o'zlashtirish maqsadida davlat yoki munitsipalitetga qarashli er uchastkalari, qazilma boyliklar, mol-mulk, korxonalar va boshqa xo'jalik obyektlarini muayyan muddatga va shartlar bilan foydalanish uchun chet ellik investorga davlat nomidan beriladigan ruxsatnoma, ular bilan tuziladigan shartnoma yoki kelishuv. Konsessiyachilik faoliyatida vujudga keladigan huquqiy munosabatlar O'zbekiston Respublikasining «Konsessiyalar to'g'risida»gi qonuni bilan tartibga solinib turiladi.

Kooperativ – bu kooperatsiyaning birlamchi bo'g'ini. **Kooperatsiya esa:**

- mehnatni tashkil etish shakllaridan biri, ko'pchilik xodimlar bir mehnat jarayonida yoki o'zaro bog'liq turli mehnat jarayonlarida hamkorlikda ishtirok etadilar;

- guruh mulkchiligiga asoslangan xo'jalik yuritish sharti;

- ma'lum bir mahsulotni o'zaro hamkorlikda tayyorlash bilan band bo'lgan korxonalar o'rtasidagi uzoq muddatli va barqaror aloqalar shakli.

Kartel – bu monopolistik birlashma shakli. Bir tarmoqdagi mustaqil korxonalar narxlar, bozor, ishlab chiqarishning umumiy hajmida har bir ishtirokchining hissasi, ish kuchi yollash, patentlar va boshqa masalalarda o'zaro bitim tuziladi. Bu tuzilmaning maqsadi monopol foyda olishdir.

Sindikat – bu monopolistik birlashmaning bir turi. Ular bir tarmoq korxonalari huquqiy va ishlab chiqarish mustaqilligini saqlab qolgan holda:

- buyurtmalarni taqsimlash;

- xom ashyo sotib olish;

- ishlab chiqarilgan mahsulotni sotish uchun o'zlarining tijorat faoliyatlarini birlashtirib, yagona idora tuzadilar.

Venchur korxonalar – bu kichik biznesning bir turi bo'lib, ular:

- ilmiy muhandislik ishlarini bajarish;

- yangi texnika, texnologiya, tovar namunalari yaratish;

- ishlab chiqarishni boshqarish;
- tijorat ishini tashkil etish usullarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;
- yirik firmalar va davlat ijara kontrakti buyurtmalarini bajarish kabi ishlarni amalga oshiradilar.

Ijara korxonona – bu mol-mulkni yollash bo‘yicha mulk egasi bilan tadbirkor o‘rtasidagi iqtisodiy munosabat.

Ijara shartnomasiga asosan bir tomon (ijaraga beruvchi) ikkinchi tomonga (ijarachi) ma‘lum to‘lov evaziga va ma‘lum shartga ko‘ra mol-mulkini vaqtincha foydalanish uchun beradi.

Konsalting – bu ishlab chiqarishga ish yuzasidan xizmat ko‘rsatish sohasida ixtisoslashgan firmalarning o‘z mijozlariga maslahat xizmati ko‘rsatish va texnik loyihalarni ekspertiza qilish bilan bog‘liq iqtisodiy faoliyatdir.

Injiniring korxonona – muxandislik-maslahat xizmatlarni tijoratchilik qoidalariga asoslangan holda amalga oshiradi.

Bunday korxonona (firma):

- ishlab chiqarishni ta‘minlash;
- mahsulot sotishni uyushtirish;
- ishlab chiqarish obyektlarini qurib, ishga tushirish yuzasidan maslahat berish bilan shug‘ullanadi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Tadbirkorlikning qanday turlarini bilasiz?
2. Ishlab chiqarish tadbirkorligining mohiyati nimadan iborat?
3. Tijorat tadbirkorligining mohiyatini tushuntirib bering.
4. Moliyaviy tadbirkorlikning faoliyat mohiyati nimadan iborat?
5. Konsalting nima? Uning istiqboli haqida gapirib bering.
6. Tadbirkorlikning qanday shakllarini bilasiz?
7. Yakka tadbirkorlik nima? U qanday turlarga bo‘linadi?
8. Xususiy tadbirkorlik yakka tadbirkorlikdan nima bilan farq qiladi.
9. Aksiyadorlik jamiyatlari qanday turlarga bo‘linadi?
10. Xolding kompaniyalari faoliyati to‘g‘risida gapirib bering?
11. Qanday korxonalar injiniring korxonona hisoblanadi, ularning asosiy faoliyati nimalardan iborat?

3-MAVZU. KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH

3.1.Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalarini tashkil etish va davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibi

3.2.Kichik biznes subyektlarini bank, soliq va moliya muassasalaridan ro'yxatdan o'tkazish tartibi

3.3.Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalariga litsenziya berish tartibi

3.1.Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalarini tashkil etish va davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibi

Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalarini tashkil etish bir necha bosqichdan iborat. Ushbu bosqichlarning ketma-ketligi 4-rasmda aks ettirilgan.

Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalarini tashkil etish tartibi

Ta'sischilar tarkibini aniqlash va ta'sis hujjatlari-ni ishlab chiqish	Korxonani tashkil etish va uning faoliyati haqida ta'sischilar tomonidan shartnoma tuzish	Korxonani nizomini tasdiqlash va bayonnomani rasmiylashtirish	Bankda vaqtincha hisob raqamini ochish	Korxonani ro'yxatdan o'tkazish
Davlat reestriga kiritish uchun korxonaga haqidagi ma'lumotlarni tayyorlash	Korxonani ishtirokchilari omonatlarini bankka to'la kiritish	Bankda doimiy hisob raqamini ochish	Korxonani tuman soliq inspeksiya-sida ro'yxatdan o'tkazish	Dumaloq muhr va burchakli shtamp tayyorlashga ruxsatnoma olish va ularni tayyorlash

4-rasm.

Yangi korxonani tashkil qilishda ta'sischilar tarkibi belgilanib, ta'sis hujjatlari, ya'ni korxonaga Nizomi, korxonani tashkil etish haqidagi ta'sischilar shartnomasi va

boshqa me'yoriy hujjatlar ishlab chiqiladi. Shu bilan bir qatorda korxonalar rahbari va taftish komissiyasi raisini tayinlash haqida ishtirokchilar majlisining 1-sonli bayonnomasi rasmiylashtiriladi. So'ngra bankda vaqtinchalik hisob raqami ochiladi.

Birja, auditorlik firmalari va chet el sarmoyasiga ega bo'lgan korxonalar esa O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida ro'yxatdan o'tadi.

Korxonani davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun ro'yxatdan o'tkazuvchi vakolatli organlarga quyidagi hujjatlar taqdim etiladi:

- korxonani ro'yxatdan o'tkazish to'g'risida ta'sischi'larning arizasi;
- notarial idoralari tomonidan tasdiqlangan ikki nusxadagi ta'sis hujjatlari (korxonalar Nizomi, korxonaning ta'sis shartnomasi);
- korxonalar manzilini tasdiqlovchi hujjat;
- davlat bojini to'laganligi to'g'risida bankdan berilgan hujjat;
- hokimiyatning vakolatli organlari tomonidan korxonaning nomlanishi to'g'risida berilgan guvohnoma;
- muhr va tamg'aning uch nusxadagi namunasi.

Korxonalar mahalliy hokimiyat va boshqaruv idoralariga zarur hujjatlarni ilova qilib, ariza topshirgan paytdan boshlab, uzog'i bilan 7 ish kunidan 30 ish kunigacha bo'lgan muddatda davlat ro'yxatidan o'tkazilishi kerak. Korxonaning davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risidagi ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi yagona davlat reestriga kiritish uchun 10 kun muddat ichida Davlat statistika qo'mitasiga xabar qilinadi. Korxonalar davlat ro'yxatidan o'tkazilgan kundan boshlab tashkil etilgan hisoblanadi.

Davlat ro'yxatidan o'tkazilgan korxonalar: hokimiyatning korxonani davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risidagi qaroridan ko'chirma nusxasi, hokimiyat ro'yxatidan o'tkazilgan va tasdiqlangan korxonalar Nizomi hamda korxonaning ro'yxatdan o'tkazilganligi to'g'risidagi davlat orderi topshiriladi.

Davlat ro'yxatidan o'tkazilgandan va tadbirkorlik faoliyatiga ruxsat etilgandan so'ng korxonalar rahbariyati:

- dumaloq muhr va tamg'aga buyurtma berishi;
- bankda hisobvarag'i ochishi;
- soliq inspeksiyasidan ro'yxatdan o'tkazishi;
- aholini ijtimoiy himoyalash fondidan ro'yxatdan o'tkazishi;
- bandlik markazidan ro'yxatdan o'tkazishi kerak.

Dumaloq muhr va tamg'ani tayyorlatishga buyurtma berishdan oldin korxonalar rahbari korxonalar joylashgan tumandagi ichki ishlar bo'limiga, korxonaning ro'yxatdan o'tkazilganligi haqidagi hokimiyat qaroridan ko'chirma, hokimiyat tasdiqlagan ikki nusxadagi muhr va tamg'a chizmalarini taqdim etishi kerak.

Ichki ishlar bo'limi ruxsatni alohida xat ko'rinishida beradi. CHizmalar esa kerakli yozuvlar bilan ma'qullanadi va muhr bilan tasdiqlanadi.

3.2. Kichik biznes sub'ektlarini bank, soliq va moliya muassasalaridan ro'yxatdan o'tkazish tartibi

Bankda hisob raqami ochish uchun quyidagi hujjatlar taqdim etiladi:

- korxonah rahbarining arizasi;
- hokimiyat tasdiqlagan ta'sis hujjatlari;
- notarius tasdiqlagan imzo namunalari;
- muhr va tamg'a bilan tasdiqlangan kartochkalar;
- hokimiyatning mahalliy kengashi korxonani davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi haqidagi qaroridan ko'chirma yoki notarius tasdiqlagan ma'lumotnoma;
- soliq organidan ro'yxatdan o'tganligi haqidagi ma'lumotnoma.

SHundan so'ng bank muassasasi arizachiga hisob raqami ochadi, uning raqamini korxonah Nizomining asl nusxasiga yozadi va bosh hisobchining imzosi qo'yilib, bankning gerbli muhri bosiladi.

Davlat ro'yxatidan o'tgandan keyin barcha tabdirkorlik sub'ektlari soliq organiga ro'yxat (identifikatsiya) raqami olish uchun davlat ro'yxatidan o'tgan vaqtdan e'tiboran 10 kun mobaynida murojaat qilishlari lozim.

Soliq to'lovchining identifikatsiya raqami soliq to'lovchilarga, yuridik shaxslarga soliq organi tomonidan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni ro'yxatdan o'tish shaklini to'ldirgan ma'lumotlar asosida beriladi.

Davlat soliq inspeksiyasida tadbirkorlik sub'ektlarini ro'yxatdan o'tkazish bir marta amalga oshiriladi va tadbirkorlik faoliyatini to'xtashi munosabati bilangina bekor qilinadi.

Tadbirkorlik sub'ektlari o'z identifikatsiya raqamini O'zbekistan Respublikasi Soliq Kodeksiga muvofiq qo'llaniladigan barcha hujjatlarda ko'rsatishi shart.

YAngi korxonani tashkil etishning yakunlovchi bosqichida ishtirokchilar o'z omonatlarini to'laligicha kiritadi (ro'yxatdan o'tgandan keyin bir yildan kechikmaslik kerak), bankda doimiy hisob raqamini ochadi, korxonah tuman soliq inspeksiyasida ro'yxatga olinadi, o'zining dumaloq muhri va burchakli shtampiga ega bo'ladi. SHu vaqtdan boshlab korxonah mustaqil yuridik shaxs sifatida faoliyat ko'rsata boshlaydi.

3.3. Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalariga litsenziya berish tartibi

Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bilan shug'ullanish uchun davlat tomonidan vakil qilingan organlardan litsenziya olgandan keyingina ijozat beriladi.

Litsenziya beruvchi organlar 3.2.1-jadvalda keltirilgan.

Litsenziya korxonani boshqarishdan manfaatdor bo'lgan shaxsning ta'sis hujjatlari nusxasi ilova qilingan arizasiga qarab beriladi. Kerakli hujjatlar va ariza berilgandan so'ng, 30 kun ichida litsenziya berish haqida qaror qabul qilinadi.

Agar litsenziya berish uchun kerakli qaror qabul qilishda ekspertiza talab qilinsa, bu ekspertizani vazifasi nazorat qilishdan iborat bo'lgan davlat organlari amalga oshiradi. Ekspertiza xulosasi olingandan so'ng, 15 kun mobaynida ariza va kerakli hujjatlar topshirilgach, 60 kundan kechiktirmay, qaror qabul qilinadi. Bunda ekspertiza o'tkazish uchun ketgan xarajatlarni ariza beruvchi to'laydi.

Litsenziya ikki nusxada bo'lib, hujjatt berishga javobgar shaxs tomonidan qo'l qo'yilib, berayotgan organning muhri bosilib, bir nusxada ariza beruvchiga topshiriladi.

4-jadval.

Litsenziya beruvchi organlar

Litsenziya beruvchi organlar	Faoliyat turi
Vazirlar Mahkamasi	-raketa-kosmik majmui; -aloqa tizimlari; -qimmatbaho metallar; -qimmatbaho toshlar qazib olish; -qimmatbaho toshlar va metallardan zargarlik
Adliya vazirligi	-yuridik shaxslarning yuridik faoliyat bilan shug'ullanishga, masalan, advokatlik maslahati, notarial idora va boshqalar
Moliya vazirligi	-qimmatli qog'ozlarni chiqarish; -lotereya o'yinlarini o'tkazish va boshqalar.
Markaziy bank	-valyuta qiymatliklari bilan operatsiyalar o'tkazish; -tijorat banklari ochish va boshqalar.
Ichki ishlar vazirligi	-ovchilik va sport o'qotar qurollari va ularga o'q-dorilar ishlab chiqarish, tuzatish va sotish; -sovuq qurollar ishlab chiqarish va sotish; -tarkibida narkotik moddalar bo'lgan ekinlarni ekish, qayta ishlash va sotish;
Sog'liqni saqlash vazirligi	-farmakologik preparatlar ishlab chiqarish va sotish; -tibbiy xizmat ko'rsatish; -parfyumeriya va kosmetika buyumlari, maishiy kimyo tovarlarini tayyorlash va boshqalar.

Xalq ta'limi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirliklari	-sog'lomlashtirish va bolalar, o'smirlar hamda yoshlar lagerlarini tashkil qilish; -xususiy o'quv muassasalarini ochish va boshqalar.
O'zbekiston pochta va telekommuni- katsiyalar agentligi	Aloqa xizmati ko'rsatish.

Agar tadbirkor ruxsat etilgan faoliyatni amalga oshirishda litsenziyada belgilangan qonun-qoidalarni yoki amaldagi qonunlarni buzsa, shuningdek, aholi hayotiga xavf-xatar keltiruvchi faoliyat bilan shug'ullansa, u holda litsenziya bergan muassasa tadbirkorni litsenziyadan foydalanish huquqidan mahrum qilishga haqlidir.

Korxonani boshqarishning maqsadga muvofiq tarkibini vujudga keltirish tadbirkor hal etishi kerak bo'lgan muhim vazifalardan biridir.

Korxonaning boshqaruv tarkibi deganda, boshqaruv maqsadlarini amalga oshiruvchi va funksiyalirni bajaruvchi, bir-biri bilan bog'langan turli boshqaruv organlari va bo'g'inlarining majmui tushuniladi.

Boshqaruv tarkibi ishlab chiqarish tarkibi deb ham yuritiladi. Bunda boshqarishni tashkil etishning dastlabki va belgilovchi omili ishlab chiqarish jarayoni hisoblanadi. U o'zaro bog'langan asosiy, yordamchi hamda xizmat ko'rsatuvchi jarayonlardan iborat bo'lib, bu jarayonlar bo'limlar va xodimlar o'rtasida mehnat taqsimotini talab qiladi. SHu maqsadda ishlab chiqarish bo'limlari va ularga xos bo'lgan boshqaruv apparati tuziladi. Bo'linmalar yig'indisi, ularning tarkibi va o'zaro aloqa shakllari korxonalarining ishlab chiqarish tarkibini tashkil etadi.

Boshqaruv bo'g'ini – bu boshqaruvning ayrim yoki qator funksiyalarini bajaruvchi mustaqil bo'limlardir. Bu bo'limlar o'rtasidagi bog'lanish va aloqalar gorizontal xarakterga ega bo'ladi.

Boshqaruv bosqichi – bu ierarxiyaning muayyan darajasida amal qiladigan bo'g'indir. Masalan:

Vazirlik → birlashma → korxonona → sex → uchastka

Boshqaruv bosqichlari bir boshqaruv bo'g'inining ikkinchisiga, odatda, quyi bo'g'inning yuqori bo'g'iniga izchillik bilan bo'ysuni-shini ko'rsatadi. Bu vertikal bo'yicha bo'linishdir.

Barcha bo'g'in hamda bosqichlarning tarkibi, ularning o'zaro bo'ysunish tartibi, har bir boshqaruv organi va bo'g'inining huquq hamda burchlari, ular o'rtasidagi munosabatlar **boshqaruv tizimini** tashkil qiladi.

Boshqaruv tizimini turli jabhalarga bo'lish mumkin: butun tarmoqni

boshqarish; har bir tarmoq tasarrufidagi korxonalarini boshqarish; korxonalar ichidagi bo'limlarni boshqarish va h.k.

Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalari boshqaruvi tashkiliy tuzilmalarining quyidagi turlari mavjud (4-rasm).

4-rasm. Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalari boshqaruv tuzilmalarining tashkiliy turlari

Chiziqli (pog'onali) tuzilma. Chiziqli (pog'onali) tarkib boshqaruv tarkibining eng sodda turi hisoblanadi.

Bunda boshqaruvning hamma funksiyalari korxonalar rahbari qo'lida to'planib, barcha quyi rahbarlar va ishlab chiqarish yacheykalari unga bo'ysunadi. Har bir rahbar o'ziga ishonib topshirilgan bo'linma faoliyatini yakkaboshchilik asosida boshqaradi va zarur qarorlarni mustaqil ravishda qabul qiladi.

Chiziqli tarkibning o'ziga xos ijobiy va salbiy tomonlari bor.

Chiziqli tarkibning ijobiy tomonlari:

- o'zaro zid, chalkash topshiriqlar berilish hollarini kamaytiradi;
- yakkaboshchilik va shaxsiy javobgarlik mustahkamlanadi;
- bu tarkib oddiy, puxta va tejamlidir;
- bosqichlar soni kam bo'ladi;
- boshqariluvchi obyekt ishiga kam kishi aralashadi;
- vazifalar tez hal etiladi;
- butun tizim samarali ishlaydi;
- xodimlar faqat o'z rahbariga hisobot beradilar.

Chiziqli tarkibning salbiy tomonlari:

- bunday tarkib oddiy masalalarni echishga mo'ljallanganligi sababli uning borasida kompleks masalalarini echish ancha qiyin kechadi;

- bunday sharoitda rahbarlar ko'proq tezkor ishlar bilan band bo'lib, strategik muammolarni e'tibordan chetda qoldiradilar;

- bunday boshqaruv sharoitida buyruqbozlik va rasmiyatchilik-ning paydo bo'lish xavfi kuchli bo'ladi, bunga sabab, tarkibning har bir bo'g'inida rahbar o'z lavozimi bo'yicha farmoyish berish huquqiga ega bo'lishidir.

Ishlab chiqarish tobora murakkablashib, ish ko'lamining kengayib borishi boshqaruv funksiyalarini tabaqalashtirishni talab qiladi, Chiziqli tarkibning o'rniga Chiziqli-shtabli tarkibning vujudga kelishini taqozo etadi.

Chiziqli-shtabli tuzilma. Chiziqli-shtabli tuzilma har bir Chiziqli rahbar qoshida ixtisoslashgan xizmatchilar, maslahatchilar kengashi, ya'ni shtablar tuzish yo'li bilan tashkil etiladi.

Shtablarning vazifasi har xil muammolarni o'rganish orqali rahbarlarga qaror qabul qilishda yordam berishdan iborat. Bunday shtablarga ehtiyojning paydo bo'lishiga sabab korxonalarda funksiyalarning murakkabligidir.

Chiziqli rahbarlar korxonaning bosh maqsadiga erishish yo'lidagi birlamchi vazifalarning bajarilishiga mas'ul bo'lsalar, shtabdagilar esa birlamchi vazifalarga tobe bo'lgan ikkilamchi vazifalarning bajarilishiga javobgardirlar. Ular maslaxat berish funksiyasini bajaradilar. Chiziqli rahbarlarning asosiy vazifasi taklif etilgan ijobiy va salbiy maslahatlar ichidan maqsadga muvofiqlarini aniqlash va uni qabul qilishdan iboratdir.

Bu tarkibning afzalligi shundan iboratki, Chiziqli rahbarlar o'z diqqatlarini ilmiy-tadqiqot ishlariga emas, balki, asosan, korxonaning joriy faoliyatiga qaratadilar. Kamchiligi – boshqaruv tizimida ortiqcha bo'g'inlarning paydo bo'lishiga, natijada boshqaruv tezkorligining susayishiga, boshqaruv xarajatlarining o'sishiga olib kelishidir.

Funksional tuzilma. Funksional tuzilma tarkibi rahbarlar va tarkib bo'g'inlarining boshqaruv faoliyatini ixtisoslashtirishga qaratilgandir. Bunda har bir boshqaruv bo'g'iniga muayyan funksiyalar biriktirib quyiladi.

Boshqaruv apparatini funksional ixtisoslashtirish samaradorligini ancha oshiradi. Boshqaruvning hamma funksiyalarini bajarishi lozim bo'lgan universal rahbarlar o'rniga o'z sohasini puxta biladigan, o'z shtatiga ega bo'lgan, o'ziga topshirilgan ish uchastkasi uchun javob beradigan mutaxassislar apparati paydo bo'ladi.

Funksional bo'linmalar bevosita barcha quyi tarkib bo'linmalarining faoliyatini boshqaradi.

Funksional tarkib ham o'zining ijobiy va salbiy tomonlariga ega.

Funksional tarkibning ijobiy tomonlari:

- bu tarkibda boshqaruv faoliyati chuqur ixtisoslashadi. Bu esa boshqaruv samaradorligining kasb mahorati darajasining o'sishini ta'minlaydi. Masalan, marketing bo'yicha mutaxassis shu sohani boshqa yuqori organlar rahbarlaridan yaxshi biladi va bu ishni yuqori saviyada bajaradi;

- funksional sohada muvofiqlashtirish ishini yaxshilashga erishiladi. Xodimlar bunga tez ko'nikma hosil qiladilar;

- moddiy xarajatlarni kamaytiradi, boshqarishdagi takrorlanishlarga chek qo'yadi va hokazo.

Funksional tarkibning salbiy tomonlari:

funksional organlar o'ziga topshirilgan vazifalarni sifatli bajarishdan manfaatdor bo'lib, «begona» vazifalar uchun ham, butun korxonaning umumiy faoliyati uchun ham javob bermaydi. Bunda har bir rahbar o'z vazifasi bo'yicha farmoyish berish uchun barcha huquqlarga ega. Binobarin, bu narsa yakkaboshchilik tamoyillarining buzilishiga, ijrochilarning mas'uliyati kamayib, intizomning bo'shashiga olib keladi. Chunki har bir ijrochi bir boshliqqa emas, ayni vaqtda, bir necha boshliqqa bo'ysunadi, ko'pincha ulardan bir-biriga zid ko'rsatmalar oladi.

Chiziqli-funksional tarkibda asosiy boshqaruv – Chiziqli boshqaruv bo'lib hisoblanadi. Hamma boshqaruv bosqichlarida va uchastkalarini mustaqil boshqarishda Chiziqli rahbarlar tayinlanadi. Ularga ishlab-chiqarish xo'jalik faoliyatini yakkaboshchilik tamoyil-lariga ko'ra boshqarish huquqi berilgan bo'lib, ular olingan natijalarga to'liq javob beradilar.

Boshqaruvnig Chiziqli-funksional tarkib sharoitida ishlaydi-gan rahbarlarga malakali yordam ko'rsatish uchun funksional va idoraviy tashkilotlar tashkil etiladi. Bu tashkilotlarning vazifasi boshqaruv qarorlarini tayyorlash hamda rahbarlarga malakali yordam berishdan iborat bo'ladi.

Dasturli-maqсадli tuzilma. Hozirgi zamon korxonalarini faoliyatidagi ko'pgina muammolarni hal etish gorizontali bo'yicha kelishib olish va muvofiqlashtirishni talab etadi. Masalan, korxonada yangi xil mahsulot ishlab chiqarishga ko'chadigan bo'lsa:

- materiallarini sarflashning yangi me'yori ishlab chiqish;
- mehnat me'yorlarini qayta ko'rib chiqish;
- turli kasbdagi ishchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash;
- yangi materiallarga ehtiyojni aniqlash;
- etkazib beruvchilar bilan aloqa o'rnatish;
- yangi texnologiyalarni joriy etish va hokazolarni talab qilinishi.

Yuqoridagi vazifalarini turli xizmat bo'linmalari bajaradi, ular bajaradigan ishlarning mazmuni va muddatlarini kelishib olishi, ishlab chiqarishning ko'pgina elementlarini tutashtirishi lozim. Gohi funksional xizmatlar o'rtasidagi aloqalarda buzilish vujudga keladi, xizmatlar esa bahs va munozaralar bilan amalga oshiriladi. Chiziqli-tarkib rahbari esa ko'p sonli bo'linmalar ishini muvofiqlashtirishga juda qiynaladi.

Bu muomalalarini yangi tashkiliy boshqaruv tarkiblarini tuzish yo'li bilan, aniqrog'i, Chiziqli-funksional boshqaruv tarkiblariga tuzatishlar kiritish yo'li bilan

hal etiladi. Bunday tarkib dasturli-maqsadli tarkib deb ataladi. Boshqaruvning dasturli-maqsadli tarkibi quyidagi ikki ko‘rinishda bo‘ladi: loyiha bo‘yicha va mahsulotga ko‘ra boshqaruv.

Loyiha bo‘yicha boshqaruv qisqa muddatda yangi texnika va texnologiyani joriy qilish zaruriyatida tug‘ilgan hollarda qo‘llaniladi. Bunda vaqtinchalik mahsus xizmat bo‘limi tuzilib, unga resurslar beriladi. Bu bo‘lim loyiha tuzadi va uning joriy etilishini nazorat qiladi.

Mahsulotga ko‘ra boshqaruv tarkibining afzalligi axborotlarning kelish yo‘llari va oqimining qisqarishida, yakkaboshchilik tamoyiliga to‘la rioya qilinishida, boshqaruvning yuqori bosqichlarini mayda joriy vazifalardan halos qilishda namoyon bo‘ladi. Bunday tarkib bozorda talabning o‘zgarishiga tezkor munosabat bildirishga qodirdir.

Matritsali tuzilma. Matritsali tarkib bo‘yicha boshqaruv ancha murakkab bo‘lib, u mahsuloti nisbatan qisqa «umr» ko‘radigan va tez-tez o‘zgarib turadigan korxonalar tomonidan qo‘llaniladi. Bu tarkib korxonada gorizental aloqalarini yo‘lga qo‘yishga va ularni zamonaviy kompyuterlar yordamida murakkab buyurtmalarini bajaruvchi turli xil korxonalar faoliyati bilan bog‘lashga, texnika sohasida yuqori malakali xizmat ko‘rsatishga va ekspertizani ta‘minlashga qaratilgan. Ushbu tarkibni «tur» ko‘rinishida tasavvur etish mumkin. U ikki turdagi tarkibning kombinatsiyasini ifodalaydi.

Boshqaruvning matritsali tarkibining mohiyati shundaki, unda har bir xodim, ayni bir vaqtning o‘zida, loyiha bo‘yicha boshqarishda, shuningdek, o‘zining funksional organida xizmatda bo‘ladi hamda ikki yoqlama bo‘ysunadi.

Rahbarning boshqaruv uslubi deganda, boshqaruv jarayonida kelib chiqadigan muammolarini hal qilish usullari majmui tushuniladi.

Kichik biznes va tadbirkorlikda rahbarlikning quyidagi boshqaruv uslublaridan foydalaniladi:

1. Xo‘jalik ishlaridagi kamchiliklarga murosasiz bo‘lish.
2. Jamoa va uning har bir xodimi to‘g‘risida qayg‘urish.
3. Yuqori madaniyatli boshqaruvning tashkil qilish.
4. Rahbarning yangilikni his etish qobiliyati.

Kichik biznes faoliyatini boshqarishning bir necha pog‘onalari mavjud. Ularga ikki pog‘onali, uch pog‘onali va ko‘p pog‘onali boshqaruvni misol qilib ko‘rsatish mumkin. Kichik biznes faoliyatini boshqarishda jahon amaliyotidan olingan va eng samaralisi hisoblangan ikki pog‘onali usul, ya‘ni rahbar-bajaruvchi usulidan keng foydalaniladi. Bu usulning samarasi uning oddiyligida, bajaruvchi va rahbar o‘rtasidagi munosabatlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘langanligidadir. Bu erda nazoratning yuqori samarasiga erishiladi. Pog‘onalar soni ortib borgan sari boshqaruv samarasi kamayib boradi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Boshqaruvning tashkiliy strukturasi nima?
2. Boshqaruv bo'g'ini va bosqichlari to'g'risida so'zlang.
3. Korxonada samarali boshqaruv deganda nimani tushunasiz?
4. Chiziqli (pog'onali) tuzilmaning mohiyati nimada?
5. Chiziqli-shtabli tuzilma nima?
6. Funktsional tuzilmaning o'ziga xos xususiyati nimada?
7. Dasturli-maqсадli tuzilmaning mohiyati nimada?
8. Matritsali tuzilma nima?
9. Boshqaruv tuzilmalarining o'zaro farqi nimada?
10. Rahbarning boshqaruv uslubi deganda nimani tushunasiz?
11. Kichik biznes va tadbirkorlikda rahbarlikning qanday boshqaruv uslublaridan foydalaniladi?

4-MAVZU. KICHIK TADBIRKORLIKNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH VA QO‘LLAB QUVVATLASH

4.1. Kichik biznes va tadbirkorlikni milliy iqtisodiyotning turli tarmoqlarida rivojlanishi

4.2. Kichik biznesni jadal rivojlantirish, uning iqtisodiy rivojlanishidagi rolini oshirish

4.1. Kichik biznes va tadbirkorlikni milliy iqtisodiyotning turli tarmoklarida rivojlanishi.

Respublikamizning iqtisodiy taraqqiyoti, iqtisodiy mustaqilligi, xalqining faravon turmush darajasi, qolaversa mehnat resurslarining ish bilan bandlik darajasi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivoji bilan bog‘liqdir. Bu holat esa korxonalarining iqtisodiy erkinligini rag‘batlantirish darajasining rivojlanishi bilan tavsiflanadi.

Istiqbolda iqtisodiyot tarmoqlarida ham o‘zgarishlar yuzaga keladi. Bu holat ham kichik tadbirkorlikning rivojlanishi asosida ro‘y berdi.

Hududlarning mashinasozlik va metallga ishlov berish, engil sanoat, ayniqsa, trikotaj, tikuvchilik buyumlari tayyor mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgan sohalarida kichik biznesning o‘rni va ulushi mutlaqo etarli darajada emas. Vaholanki barcha sohada ishlab chiqarish faolligi tenglashsa ijobiy natijalarga erishamiz.

Respublikamizda kichik korxonalar tomonidan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishning o‘rishini yaratilgan imkoniyatlardan faollik bilan foydalanish evaziga ta‘minlash mumkin. Bizning hisoblarimizga ko‘ra 2015 yilga borib respublika bo‘yicha kichik biznesning ishlab chiqarilgan YAIM hajmidagi ulushini 61,1 foizga etkazish kichik tadbirkorlik korxonalarining yillik mahsulot ishlab chiqarishining o‘rishi 2,5 foizdan kam bo‘lmagan holatdagina amalga oshadi.

Hududlar bo‘yicha mahsulot ishlab chiqarish hajmining istiqbolda o‘rish borish dinamikasini korxonalar miqdorining o‘rish borish holati bo‘yicha tahlil etsak, bu holat qo‘shimcha yangi kichik korxonalarining tashkil etilishi hisobiga amalga oshadi.

Yaratilgan imkoniyatlardan samarali foydalangan hududlarda yalpi hududiy mahsulotning yuqori sur‘atlar bilan o‘rishi ta‘minlanadi. Jumladan kichik korxonalarining ishlab chiqarish samaradorligini oshirish evaziga istiqbolda ko‘zlangan natijalarga erishish ta‘minlanadi.

4.2. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, ularning iqtisodiy rivojlanishdagi rolini oshirish

Milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi iqtisodiy faoliyat jarayonlari va uning natijalarini aks ettiruvchi ko'rsatkichlarda kichik biznes ulushining yuqori bo'lishiga ham bog'liq ekanligi shubhasizdir.

Kam xarajat hisobiga yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyati, yirik biznes kirib bora olmaydigan bozor segmentlarini egallay olish qobiliyati, ayniqsa, xizmat ko'rsatish sohasida va uncha katta bo'lmagan mahalliy resurs bazalarini o'zlashtirishda juda qulay tashkiliy shakl ekanligi kichik biznesni rivojlantirishning ahamiyati beqiyosligini ko'rsatadi. SHu sababli ham kichik biznesni jadal rivojlantirish masalasi mahsulot ishlab chiqarishni mahalliyashtirish, xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish va shuningdek, mamlakatning eksport salohiyatini oshirish masalalari bilan chambarchas bog'langan.

Kichik biznesni rivojlantirish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlarning natijasi quyidagilar orqali namoyon bo'ladi:

- kichik biznesning mamlakatimiz YAIMdagi ulushi 2009 yilda 50,1 foizga etganligi;

- ish bilan band xodimlar pul daromadlarining 70 foizi aynan kichik biznes sohasida shakllanayotganligi;

- kichik biznes korxonalarining mamlakat eksportidagi ulushi 2009 yilda 14,3 foizga etganligi va h.k.

Kichik biznes sub'ektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ularni kreditlash hajmining oshishi sohani rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi. 2009 yilda sanoat sohasida faoliyat yuritayotgan kichik korxonalar va mikrofirmalar uchun yagona soliq to'lovi stavkasining 8 foizdan 7 foizga tushirilishi natijasida 23,6 mlrd. so'm miqdoridagi mablag' mazkur korxonalar ixtiyorida qoldirildi.

Shu yili kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlariga 1 trln. 850 mlrd. so'mdan ortiq kreditlar ajratildi (5-rasm).

Bu 2001 yilgiga nisbatan qariyb 11 marta, 2005 yildagiga nisbatan 4 marta ko'p.

Kichik biznes sub'ektlariga ajratilgan kreditlarning 462 mlrd. so'mi «Mikrokreditbank» hissasiga to'g'ri keldi. Soha rivoji uchun shu yili Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki, Germaniya taraqqiyot banki (KfV), XXR Hukumati va boshqa xorijiy investorlar mablag'lari hisobidan jami 121,8 mln. doll. yoki 2008 yilga nisbatan 1,5 barobarga ortiq kredit resurslari jalb qilindi.

2010 yilda kichik biznesni jadal rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash borasida chora tadbirlar izchil davom ettirilmoqda. Masalan, 2009 yilda sanoat sohasida faoliyat yuritayotgan kichik biznes korxonalari uchun yagona soliq stavkasi 7

foizga tushirilgan bo'lsa, 2010 yildan e'tiboran 7 foizli soliq stavkasi barcha kichik biznes korxonalari uchun joriy etildi.

Qaysi tarmoqda faoliyat yuritishlariga bog'liq ravishda kichik biznes sub'ektlari quyidagi soliq imtiyozlaridan foydalanishlari mumkin:

- 2014 yil 1 yanvargacha yangidan tashkil etilayotgan ta'mirlash-qurilish tashkilotlari soliqlarning barcha turlaridan va ayrim majburiy ajratmalarni to'lashdan ozod qilingan;

- 2012 yilning 1 yanvarigacha go'sht va sutni qayta ishlashga ixtisoslashgan mikrofirmalar va kichik korxonalarining yagona soliq to'lovi stavkasi 50 foizga kamaytirildi va ularning chetdan olib kelinadigan texnologiya uskunalari bojxona to'lovlaridan ozod qilingan;

- 2012 yil 1 yanvargacha 15 xildagi nooziq-ovqat iste'mol tovarlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan mikrofirmalar va kichik korxonalar foyda solig'i va mulk solig'i, yagona soliq to'lovlari va Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar to'lashdan, shuningdek, ishlab chiqarishda foydalaniladigan uskunalarini import qilishda bojxona to'lovlaridan ozod qilingan.

Kichik biznesni rivojlantirish borasida yaratilgan qulay shart-sharoitlar sohaning iqtisodiy rivojlanishdagi, aholini ish bilan bandliligi va daromadlarining o'sishidagi roli yanada kuchayishi hamda YAIM, eksport va tarmoqlar hamda sohalarning ishlab chiqarish ko'rsatkichlaridagi ulushi ortib borishiga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida kichik biznesni rivojlanishdagi mavjud muammolarni echimini topish va 2007-2015 yillarda istiqbollashtirilayotgan

parametrlarni ta'minlash, ushbu sohada tadbirkorlik faolligini oshirishning yo'nalishlarini aniqlash va ular bo'yicha chora tadbirlarni belgilashni talab etadi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, kichik bizesda tadbirkorlik faolligini oshirish uchun quyidagi umumiy sharoitlar ta'minlashi zarur:

- milliy iqtisodiyotda makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlash negizida uni barqaror rivojlanishini ta'minlash;
- iqtisodiyotda raqobat muhitini shakllanishi ta'minlash;
- kichik biznesni davlat tomonidan qullab – quvvatlash tizimini, uning mexanizmlarini takomillashtirish asosida rivojlantirib borish;
- kichik biznesga xizmat ko'rsatuvchi infruzulmalarni samarali harakat qilishini ta'minlash.

O'zbekiston Respublikasida kichik biznes faoliyatini oshirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- kichik biznesni huquqiy-meyoriy va tashkiliy asoslarini iqtisodiyotda turli omillar ta'sirida ruy berayotgan o'zgarishlarga mos ravishda uzluksiz takomillashtirib borish;
- davlat tomonidan kichik biznes va huquqiy tadbirkorlikni qo'llab quvvatlash mexanizmlarini samaradorligini oshirish, bu borada xorijiy mamlakatlar tajribasidagi yangi mexanizmlarni mavjud sharoitlarga moslashtirgan holda amaliyotga qo'llash;
- kichik biznesni innovatsiya negizida rivojlanishini ta'minlash borasida chora – tadbirlarni ishlab chiqish;
- kichik biznesni moliyaviy jihatdan ta'minlash mavjud mexanizmlarni samaradorligi oshirish va moliyalashtirishning yangi manbalarini harakatga keltirish negizida qulay investitsiya muhitini yaratish;
- kichik biznesda ishlab chiqarishni tashkil etishni moddiy ta'minotini takomillashtirish;
- kichik biznesni tashqi iqtisodiy faoliyat mexanizmlarini takomillashtirish;
- kichik biznes saohasi uchun malakali raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash;
- kichik biznesda kooperatsiyani chuqurlashtirish.

Kichik biznesni ushbu yo'nalishlarda olib boriladigan chora tadbirlarni ishlab chiqishda kichik biznesni rivojlantirish borasida xorijiy tajribani o'rganish va uni mamakatimiz sharoitlariga tatbiq etish muhimdir.

Xususan, statistik ma'lumotlarga ko'ra Italiyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sishi 3-5 foizni tashkil etadi va ishlab chiqarish ko'rsatkichlari bo'yicha AQSH, Yaponiya, Germaniya va Fransiyadan keyin 5-o'rini egallaydi.⁵ Bu davlatda kichik biznesning o'ziga xos xususiyati shundaki, yirik firmalarda ishlash bilan birga o'rindoshlik bo'yicha kichik va hunramandlik korxonalarida ham mehnat

⁵ Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги ИБ – 2005 йил.

qilish uchun keng imkoniyatlar yaratilgan. SHuningdek ishlab chiqarish tuzilmasining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri kooperativ (shirkat) sektoridir. Korperatsiya shakli mamlakat tashqarisida «sanoatlashtirishning italyan modeli»dir. Bunday sanoat okruglarining samaradorligi shundaki, ular mahalliy imkoniyatlardan samarali foydalana oladilar. Buning natijasida korxonalar bir qancha imkoniyatlarga ega bo‘ladi, jumladan:

- korxonalararo munosabatlar moslashuvchanligi yuzaga keladi;
- korxonalarga tashkilot, uyushmalar va institutlar tomonidan ko‘rsatiladigan xizmatlarga oid ma’lumotlar olish imkonini beradigan aniq axborot tizimi yuzaga keladi;
- milliy mahsulotni tashqi bozorlarga olib chiqishda kichik korxonalar etakchi mavqega ega bo‘ladi;
- tarmoq usulida tashkil etilgan kichik ishlab chiqarish kooperativlarida bandlik yuqori darajada bo‘ladi.

Iqtisodchi olimlar tadqiqotlariga ko‘ra Italiya iqtisodiyotida turli sohalarda faoliyat yurituvchi korxonalarni texnologik jihatdan birlashtirish tashkili shakli «konstellyasiya»⁶ ahamiyati alohida e’tirof etiladi. Bunda bir-biriga bog‘liq bo‘lgan, murakkab tayyor mahsulotni ishlab chiqarishda cheklangan miqdordagi korxonalar birlashib faoliyat yuritadi. Bunday tashkiliy shaklda birlashgan korxonalarining biri mahsulot tayyorlash jarayonini bajarsa, ayrimlari texnologik jarayon uchun mas’ul bo‘ladigan, ba’zilar esa savdo bilan shug‘ullanadilar. Natijada nafaqat mahsulot ishlab chiqarish va sotish muammosi hal bo‘ladi, shuningdek, ishlab chiqarish ko‘lami ham kengayadi. Bunday jarayonda etakchilikni konstellyasiyada oxirgi bosqichdagi ishlarni bajaradigan korxonalar amalga oshiradi. Ular boshqa firmalardan barcha kerakli butlovchi qismlarni sotib oladi va lurga tarli ishlar bo‘yicha buyurtmalar beradi.

Demak korxonalaridagi faoliyatning muvofiqlanishuvi yuzaga keladi. Turli konstellyasiyalarda hamkorlik qilish, bozorda ma’lum bir mahsulot turiga bo‘lgan talabning kengaytirilishi va erkin raqobat muhiti yaratiladi, shu bilan birga mahsulotning tannarxi va uning narxi pasayishiga olib keladi.

Italiya Respublikasida kichik biznes sub’ektlarini rivojlantirishning bu tashkiliy shakli O‘zbekistonda ham mavjud xususiyatlar asosida foydalanish mumkinligini e’tirof etmoqchimiz. CHunki bois konstellyasiya usulini O‘zbekiston amaliyotida ham qo‘llash, kichik biznesda afzalliklar yaratadi, bular:

- kichik korxonalarni moliyalashtirishni ta’minlaydi;
- texnologik jihatdan murakkab bo‘lgan mahsulotlarni ishlab chiqarish imkonini beradi;
- korxonalarining ishlab chiqarishda raqobatbardoshligini oshiradi;

⁶ “constellazione” – юлдузлар туркуми демакдир

- marketing tadqiqotlarini o‘tkazishning realligini ta’minlaydi.

Samarali eksport faoliyatini amalga oshirishlari uchun tashqi bozor talablariga to‘liq javob beradigan marketing majmuasi axborotlari bilan ta’minlangan bo‘lishlari zarur. Bozorlarning o‘ziga xos salohiyati va bozor kon’yukturasidagi o‘zgarishlar bo‘yicha joriy axborot tizimiga, kompaniyalarning barcha resurslari bevosita savdo faoliyatiga qaratilgan va asosiy xaridorlar bilan doimiy aloqa o‘rnata oladigan tashkilotlar bu eksport savdo kompaniyalaridir. Jahon amaliyotida eksport faoliyatini tashkil etishning chet ellarda savdo uylarini ochish shakli ham tashqi mehnat unumdorligi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishning shakli sifatida keng tarqalgan.

O‘zbekiston savdo uylarining chet ellarda tashkil etilishi mahalliy to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilar eksport faoliyati samaradorligining oshishiga ham imkoniyat yaratadi. Kichik biznes sub’ektlarining tashqi iqtisodiy aloqalarga kirishishida savdo vositachilari ko‘mak beradi va hamkorlar va xaridor topishga dastlabki imkoniyat yaratiladi.

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini va xorijiy tajribani o‘z ichiga qamrab oluvchi O‘zbekiston Respublikasida 2007-2015 yillarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sektorini yanada rivojlantirish dasturi”ni ishlab chiqish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Uni ishlab chiqish jarayonida quyilagi jihatlarga alohida e’tibor berish lozim:

Birinchidan, KBvaXT shakllanishida va rivojlanishida tadbirkorlik va tadbirkorlik faolligi o‘rtasidagi umumiy bog‘liqlik omillaridan, avvalombor, “Vaqtdan unumli foydalanish” (yildan yilga ijobiy natijalarga erishish), “Ishlab chiqarish uzluksizligi yoki davomiyligi” (mavsumiy ishdan ko‘ra ko‘p yillik faoliyat afzalligi) va “Samaradorlik” (naflilik) kabi ko‘rsatkichlarga e’tibor berilishi zarur. Ikkinchi omil ko‘proq kichik biznes sub’ektlariga taaluqlidir.

Ikkinchidan, tadbirkorlik mehnat va tadbirkorlikning o‘ziga xos xususiyatlari o‘rtasidagi umumiylik omillariga, birinchi navbatda, kishilarning “mehnatga yangicha munosabati” (mulk hissi, boyish istagi, yaratuvchanlik va h.k.) hamda “mehnat faoliyati ijod, aql va tafakkur orqali amalga oshadi” (ayniqsa, kichik biznes uchun), “mehnatga oqilona munosabat” (ko‘proq fermer xo‘jaliklarida) singari omil-ko‘rsatkichlar soha tadbirkorlarining ma’naviy-aqliy shakllanishida muhim o‘rin egallaydi. Bu esa, o‘z navbatida, tadbirkorning boy ma’naviy qiyofaga ega bo‘lishni, bilim–malakasini oshirishni o‘z faoliyatiga yangicha qarashi va ishini oqilona tashkil etishini zaruriy maqsadga aylantiradi.

Uchinchidan, har bir tadbirkor o‘z faoliyatini samarali tashkil etishda mehnat bozorining ishchi kuchiga bo‘lgan talabi va tadbirkorlik qobiliyati xususiyatlarining umumiyligida, avvalombor, “ijodkorlik” (innovatorlik), “ishchanlik”,

“yaratuvchanlik” (bunyodkorlik) kabi xususiyatlarga ijobiy, ustivor munosabatda bo‘lishi talab etiladi.

Kichik biznes sohasini kengaytirish va samaradorligini oshirish asosida ushbu sektorni barcha tomonidan e’tirof etilgan vazifalarini to‘liq bajarishni ta’minlash va rivojlantirishida yangi sifat bosqichiga o‘tishini ta’minlashdan iborat. Kichik biznesni rivojlanishini jadallashtirish negizida uni yalpi ichki mahsulotdagi hisasini 66,1 foizga etkazish.

Mamlakat iqtisodiyotida kichik biznes sub’ektlarining ulushi va ahamiyatini tubdan oshirish maqsadida dasturda quyidagi yo‘nalishlarda kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish ko‘zda tutiladi:

- tadbirkorlik sub’ektlarini tashkil etish va faoliyat yuritishning huquqiy me’yoriy bazasini takomillashtirish. Bunda mansabdor shaxslar tomonidan buyruqbozlik va boshqa salbiy holatlarning oldini olish borasida ularning mas’ulligini oshirishga muhim e’tibor qaratiladi;

- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni davlat tomonidan tartibga solish tizimini takomillashtirish va tadbirkorlik tuzilmalari faoliyatiga davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining noqonuniy va asossiz aralashuvi holatlarini bartaraf etish;

- yirik korxonalarni tarkibiy o‘zgartirish natijasida bo‘shab qolgan noturarjoy binolar va foydalanilmayotgan ishlab chiqarish maydonlarini kichik korxonalariga berish;

- yirik sanoat korxonalarida tayyor mahsulot ishlab chiqarish uchun importga mo‘ljallangan ehtiyot qismlar, detallar va kerakli uskunalar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish bo‘yicha Dasturni amalga oshirish;

- kichik biznes uchun mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirish va sifatini oshirish

Dasturda kichik biznesni tashkiliy-huquqiy asoslarini ruy berayotgan o‘zgarishlarga moslashtirib borish quyidagi tartiblarni o‘z ichiga qamrab oladi:

- kichik biznesni bir maromda rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida tadbirkorlikni rivojlantirishning me’yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirish;

- tadbirkorlik faoliyatining boshlanishi bilan bog‘liq me’yoriy va huquqiy hujjatlarni soddalashtirish;

- tadbirkorlarni huqo‘qlarini himoya qilish mexanizmini takomillashtirish va uni aslida harakat qilishini ta’minlash yo‘li bilan ijobiy faol tadbirkorlik muhitini yaratish;

- xususiy tadbirkorlarga xalqaro standart talablariga javob beradigan yangi maxsulot turlarini ishlab chiqarish uchun me’yoriy-texnik hujjatlarni ishlab chiqishda ko‘maklashadigan infratuzilmani shakllantirish;

- tadbirkorlik tuzilmalari faoliyatiga davlat hokimiyati va boshqaruv organlarini noqonuniy va asossiz aralashuv holatlariga chek qo'yish;
- mikro va kichik korxonalarda buxgalteriya hisobotlarini yuritish tartibini, ushningdek soliq va statistika organlaiga hisobotlarni tayyorlash va etkazishni takomillashtirish.

Kichik biznes tadbirkorlik faoliyatini oshirishda davlat tomonidan qo'llab quvvatlashni samarasini oshirish maqsadida dasturda ushbu yo'nalish quyidagilarni amalga oshirishi lozim:

- davlat organlari, tadbirkorlarning jamoat tashkilotlari va tijorat tuzilmalari bilan hamkorligini ta'minlovchi mexanizmni takomillashtirish;
- raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga mo'ljallangan investitsion loyihalarni amalga oshirish, eksport hajmini oshirish, mahalliy xom-ashyo resurslaridan foydalanishni yaxshilash, qo'shimcha ishchi o'rinlarni tashkil etishga ko'maklashish;
- doimiy faoliyat ko'rsatadigan ko'rgazma va texnologik uskunalari, mini texnologiyalar yarmarkalarini tashkil etish;
- kichik biznes sub'ektlarining moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini yaratish;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirishdan iborat.

Dasturda kichik biznesni innovatsiya asosida rivojlanishini ta'minlash quyidagilarni o'z ichiga qamrab oladi:

- texnologik jarayonlarni doimiy ravishda yangilab borish asosida mahsulot sifatini oshirish va resurslarni tejashga olib keluvchi inovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish mehanizmini takomillashtirish;
- innovatsiyalarni xarid qilish va undan ishlab chiqarishda foadalanish amalga oshirish mexanizmini sifatida yaratilgan innovatsiyalarni tanlov asosida imtiyozli ravishda kichik korxonalarga sotish;
- qisqa davrda ishlab chiqarishda aslida qo'llash mumkin bo'lgan innovatsiyaon ishlanmalarni davlat tomonidan ishlab chiqaruvchilarni jalb etgan holda moliyalashtirishni tashkil etish;
- inovatsion tadbirkorlikni qo'llab – quvvatlash.

Kichik biznesni moliyaviy resurslar bilan ta'minlash yo'nalishda Dasturda quyidagi tadbirlarni amalga oshirish nazarda tutilgan:

- moliyalashtirish va sug'urta loyihalarini amalga kiritishni kengaytirish, kafolat berish va mexanizmini takomillashtirish;
- operatsiyalarini qo'llash;
- lizing;

- byudjetdan tashqari mablag'lar hisobiga imtiyozli kreditlash va mikrokreditlash;
- kichik biznes sub'ektlariga lizing asosida uskunalar sotib olishni mablag'lar bilan ta'minlash;
- tijorat banklari tomonidan ishlab chiqarishni kengaytirish va aylanma mablag'larni to'ldirish, xizmatlar ko'rsatish hajmini oshirishga qaratilgan kreditlar berish mexanizmlarini takomillashtirish;
- mahalliy xom-ashyodan chet el kredit liniyalarini, shuningdek milliy valyutadagi mablag'larni jalb etgan holda tayyor mahsulot ishlab chiqaradigan miniuskunalar yaratish amaliyoti davom ettiriladi.

Kichik biznes sub'ektlarining moddiy-texnik ta'minoti bo'yicha kelgusidagi 2008-2015 yillarda amalga oshiriladigan ishlar quyidagilardan iborat bo'lishi lozim:

- birja, auksion va yarmarkalar savdo doirasini kengaytirish;
- zamonaviy texnika va texnologiyalar lizingini kengaytirish.

Bunga erishish uchun quyidagi tadbirlar amalga oshirish nazarda tutiladi:

- respublikada ishlab chiqarilayotgan mini uskunalar, texnologiyalar katalogini tuzish;
- viloyat misolida xom-ashyo, moddiy-texnika, mehnat va boshqa resurslarning mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotlar bazasini takomillashtirish;
- har bir tadbirkorlik sub'ektlarining xom-ashyo va ishlab chiqarish imkoniyatlarini hisobga olgan holda ehtiyojini shakllantirish tizimini takomillashtirish;
- mamlakatda bu tadbirlar bajarilsa oziq-ovqat, chakana va ulgurji savdo yarmarkalarining keng ko'lamda faoliyat ko'rsatishini ta'minlash.

Buning uchun, albatta, kichik biznes sub'ektlarini axborot-maslahat markazlari bilan ta'minlash orqali qo'llab-quvvatlash zarur. Kichik tadbirkorlik sub'ektlarini axborot-konsalting xizmatlari bilan qo'llab quvvatlash quyidagilar orqali ta'minlanadi:

- vazirlik idoralarining tegishli bo'limlari (Monopoliyadan chiqarish, raqobat va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash boshqarmasi, Davlat soliq boshqarmasi, Davlat bojxona boshqarmasi, Adliya boshqarmasi, Tashqi iqtisodiy aloqalar institutlar savdo boshqarmasi va boshqalar);
- Savdo-sanoat palatasining va tadbirkorlikning boshqa jamoat tashkilotlarining axborot – maslahat bo'limlari, xususiy konsalting, auditor, advokat firmalari va soliq maslahatlari;
- maxsus gazeta va jurnallar;
- tadbirkorlarga standartlashtirish texnik-iqtisodiy ma'lumotlarni, kodlash va klassifikatsiya berish masalalari bo'yicha uslubiy va amaliy yordamlarni kengaytirish;

- kichik biznes sub'ektlarining nafaqat buxgalteriya hisobi va moliya hisobotlarini yuritishda, balki mijozlarga o'z byudjetlarini rejalashtirishda huquqiy va konsalting ma'lumotlarni olishda rivojlangan darajadagi axborot texnologiyalaridan foydalangan holda olib borish imkoniyatlarini yaratish.

Xulosa o'rnida ishonch bilan aytish mumkinki kichik biznes va xususiy tadbirkorlik o'sishi bilan biz mamlakatimizda tayanchimiz bo'lgan mulkdorlar o'rta sinfini shakllantirish vazifasini bevosita hal qilishga erishamiz. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ahli bandligini ta'minlaydigan va uning asosiy daromad manbai bo'lgan muhim bo'g'inga aylanadi. Iqtisodiyotni izchil rivojlantirishning eng muhim omili, jamiyatimiz ijtimoiy va siyosiy barqarorligining kafolati, mamlakatimizni taraqqiyot yo'lidan olg'a etaklaydigan faol harakatlanuvchi kuchi sifatida amal qiladi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish Dasturi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlik sub'ektlarini rivojlantirishni rag'batlantirish bo'yicha qarorlarida belgilangan vazifalarni hal etishni nazarda tutuadi. Mamlakat iqtisodiyotida kichik biznes samaradorligini oshirish asosida uni salmog'i va ahamiyatini tubdan oshirishni ta'minlaydi.

Xulosa

Milliy iqtisodiyotni yuksaltirish va uning barqarorligini ta'minlashda, shuningdek ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini barpo etishda, mamlakatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik shakllarini ustuvor rivojlantirishni asosiy maqsadlaridan biri etib belgilandi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun iqtisodiy islohotlar o'tkazildi, uning mohiyati va ahamiyatini oshirish uchun xuquqiy me'yoriy asoslar yaratildi. Tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va uni kafolatlovchi huquqiy-me'yoriy hujjatlar, tadbirkorlarga ko'maklashuvchi nodavlat tashkilotlar, korxonalar shular jumlasiga kiradi.

Respublikada olib borilayotgan keng qamrovli ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar turli soha va tarmoqlar o'rtasidagi mutanosiblikni kuchayishi va barqaror o'sish sur'atlarining ta'minlanishi natijasida aholi daromadlari, turmush darajasining sezilarli ravishda oshishiga mustahkam zamin yaratmoqda. o'zbekiston respublikasida barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim omili sifatida qaralayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada takomillashtirilishida 2011 yilni "kichik biznes va xususiy tadbirkorlik" yili deb e'lon qilinishi, 2012 yil 14-sentyabr kuni "o'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli va ahamiyati" mavzuida xalqaro konferensiya bo'lib o'tishidan ham yaqqol ko'rish mumkin.

"kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili" davlat dasturida keltirilgan asosiy yo'nalishlardan ko'rinadiki, uning ma'no-mohiyati, eng muhim yo'nalishlari va moliyaviy manbalari nafaqat 2011 yil uchun, balki o'rta va uzoq muddatli istiqbol uchun belgilab berilgan.

Respublikamizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida erishilayotgan yuksak natijalar, jahon bozorida munosib o'rin egallash imkonini berayotgan yangi zamonaviy tarmoq va ishlab chiqarish quvvatlarini yo'lga qo'yilishi, yaratilayotgan yuqori sifatli mahsulot va ko'rsatilayotgan xizmat turlarining ko'payishi, mamlakatimiz iqtisodiy salohiyatini sezilarli darajada ortib borayotganligi, xalqimizning mustaqil taraqqiyot yo'lida izchil borayotganligi va turmush farovonligini ortayotganligi amalga oshirilayotgan iqtisodiy isloxlarning naqadar to'g'ri ekanligini isbotlamoqda.

Halqaro valyuta jamg'armasining baholash missiyasi bayonotida o'zbekiston jadal rivojlanib, global moliyaviy inqirozni engib o'tgani qayd etilib, o'rta muddatli istiqbolda mamlakatimizda yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlari saqlanib qolishiga katta ishonch bildirilgan. Jahon banki va xalqaro moliya korporatsiyasining vitse-prezidenti hamda moliya va xususiy sektorni rivojlantirish masalalari departamenti rahbari djanamitra devan fikricha "...kichik biznesni samarali qo'llab-qo'vvatlash iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi"⁷

⁷ И.А. Каримовнинг "Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий сиёсатни амалга оширишда кичик бизнес ва усусий тadbirkorlikning роли ва

Darhaqiqat, hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasida tadbirkorlikka keng imkoniyatlarni yaratish maqsadida, qator qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.

SHu bilan birgalikda "oilaviy tadbirkorlik to'g'risida"gi qonun qabul qilinganini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Bu qonun biznesning yangi turi –oilaviy biznesning tashkiliy–huquqiy shaklini belgilab berdi, bu faoliyatni davlat tomonidan rag'batlantirishni mustahkamladi, oilaviy korxonalar a'zolarining huquq va majburiyatlari, mehnat munosabatlarini tartibga soldi. Bu biznes uchun yurtimizda keng imkoniyatlar yaratilganidan dalolat beradi. Jumladan, yangi ish o'rinlari tashkil etilib, odamlar barqaror daromad olishiga, oilalar va butun xalqimiz farovonligi oshishiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Shuningdek jamiyatimizda ko'p ukladli iqtisodiyotning shakllanishi va xususiy tadbirkorlik sektorining rivojlanishi erkin kasb tanlash, istagan faoliyat turi bilan shug'ullanishi uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Lekin ta'kidlash joizki, ko'pchilik bo'lajak tadbirkorlarga iqtisodiy faollik, tadbirkorlikni amalga oshirish borasidagi huquqiy–ahloqiy va ijtimoiy–iqtisodiy ko'nikma va bilimlari etarli bo'lmayapti. Faoliyatni tashkil etishga intilish bo'lgani bilan, kerakli maslahatlar, yo'l-yo'riq, moliyaviy va huquqiy qo'llab-quvvatlash borasida manbalardan to'laqonli foydalana olmayapdi.

Respublikamizda iqtisodiy islohotlarni izchillik bilan amalga oshirilishi natijasida bozor iqtisodiyotiga asoslangan yangi iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlar shakllanib, xususiy mulk va kichik biznesning o'rnini va ahamiyati tobora mustahkamlanmoqda.

barcha soha faoliyatlari ma'lum huquqiy muhit asosida olib borilganidek, tadbirkorlik faoliyati ham tegishli huquqiy, ijtimoiy, ahloqiy-meyoriy asoslarga tayangan holda rivojlanib bormoqda.

Tadbirkorlik faoliyatining samarali va samarasiz bo'lishi bozor iqtisodiyoti bilan bog'liq bo'lgan imkoniyatga, xavf-xatarlar darajasiga, ularning oldini olish va zarur miqdorda yollanma mehnatni o'z manfaatlariga mos darajada yollash mahoratlariga, ijtimoiy-axloqiy sifati, tafakkuri va albatta eng muhimi tadbirkorning bilim, malaka va ko'nikmalariga, shuningdek burch hamda majburiyatlarni inkor qilmaslik bilan ham bog'liqdir.

Glossariy

- Auditorlik kompaniyasi** xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarga buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritish, buxgalteriya va moliyaviy hisobotlarni tayyorlash, bu borada turli maslahatlar berish, moliya-xo‘jalik faoliyati to‘g‘risida xulosalar berish va shu turdagi boshqa xizmatlar ko‘rsatish bilan shug‘ullanuvchi muassasa.
- Bozor -** 1) talab va taklif uchrashadigan joy, bu erda ishlab chikarilgan maxsulotning jamoatchilik sezayotgan extiyojga mos kelish darajasi aniklanadi, mazkur tovarning boshqa raqobatchi tovarlar bilan rakobatbardoshligi takkoslanadi; 2) tovar, xizmat va boshqa mulk turlari bilan almashish soxasi; 3) iste’molchilar guruxi; 4) mazkur tovarning barcha haridorlari; 5) Tashkillashtirilgan savdo joyi; 6) tovar va xizmatlarni olish manbai; 7) birja.
- Bozor segmenti -** taklif etilayotgan bitta maxsulot turi va marketing kompleksiga bir hilda munosabatda buluvchi iste’molchilar guruxi majmui.
- Bozorni segmentlash -** bozorni har biri uchun alohida tovarlar yoki marketing kompleksi talab qilinishi mumkin bo‘lgan haridorlarning aniq guruxlariga bo‘lish, taqsimlash.
- Bozorning rakobatchilik haritasi -** 1) raqobatchilarini bozorda egallab turgan o‘rniga ko‘ra tasniflash; 2) bozorda rakobatchining o‘rnini nazorat qilish imkonini beruvchi rakobatchilar ulushini taqsimlash. Aniq tovar bozorlarida raqobatchilarning o‘rnini tahlil qilish natijasida aniqlanadi.
- Biznes-markaz -** tadbirkorlar va biznesmenlarga servis xizmatlari ko‘rsatuvchi to‘zilma.
- Biznes-maktab -** tadbirkorlarni, kichik korxonalarining rahbarlarini, kichik korxonalar uchun mutaxassislarni, ishsizlarni, o‘z ishini ochmoqchi bo‘lgan boshqa fuqarolarni, kichik tadbirkorlikning rivojlanishi uchun mas’ul bo‘lgan xizmatchilarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni amalga oshiruvchi to‘zilma.
- Demping -** tovarni o‘rtacha bozor narxidan arzon, ba’zida xatto o‘z tannarxidan arzon narxda sotish. Ko‘pchilik g‘arb mamlakatlarida milliy ishlab chiqaruvchilar foydasini ximoya qiluvchi va aksari xollarda boshqa mamlakatlardan

	<p>raqobatning kuchli emasligi sababli arzon narxda tovar olib kirishni ta'qiqlovchi antidemping qonunlar amal qiladi.</p>
Diversifikatsiya –	<p>1) tovar srategiyasi turi, unga asosan korxonalar ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar sonini kengaytiradi; 2) yangi bozorlarni egallab olish va qo'shimcha foyda olish maqsadida ishlab chiqarishning bir-biri bilan bog'liq bo'lmagan ikki yoki undan ortiq turini bir vaqtning o'zida kengaytirish va rivojlantirish.</p>
Gorizontaldiversifikatsiya	<p>–firma assortimentini ayni paytda ishlab chikarilayotgan mahsulotlar bilan bog'liq bo'lmagan, biroq mijozlarning qiziqishini o'yg'otishi mumkin bo'lgan mahsulotlar bilan to'ldirish.</p>
Imidj -	<p>tovar obrazi, uning biron narsani eslatishi, o'xshashi va aks ettirishi, tovar bozori iqtisodiyotiga chambarchas bog'lik bo'lgan ijtimoiy-psixologik xolat. Tovar imidji tovarning reputatsiyasi, tovar markasi, tovar ishlab chikarilgan korxonalar va mamlakat bilan assotsiatsiyalashadi.</p>
Infratuzilma –	<p>har qanday yaxlit iqtisodiy tizim va to'zilmalarning mavjud bo'lishi shart hisoblangan tarkibiy qismi. So'zmaso'z ifodalaganda, infrato'zilma – bu iqtisodiy tizimning asosi, poydevori, ichki to'zilmasi demakdir.</p>
Ishlab chiqarish infratuzilmasi	<p>–ishlab chiqarishning rivojlanishi uchun tashqi shart-sharoitlarni ta'minlovchi tarmoqlar majmui bo'lib, o'z ichiga temir va avtomobil yo'llari, elektr, gaz va suv ta'minoti, aloqa kommunikatsiyalari, ombor xo'jaligi va boshqalarni oladi.</p>
Iqtisodiy nochor korxonalar –	<p>kreditorlarning tovar (ish, xizmat)lar haqini to'lash bo'yicha talablarini qondirish, shuningdek, byudjet va nobyudjet fondlariga majburiy to'lovlarni ta'minlashga layoqatsiz bo'lgan korxonalar.</p>
Kasanachilik –	<p>yirik sanoat korxonalarini bilan to'zilgan shartnoma asosida uy sharoitida mahsul- ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish.</p>
Konsalting –	<p>ishlab chiqarishga ish yuzasidan xizmat ko'rsatish sohasida ixtisoslashgan firmalarning o'z mijozlariga maslahat xizmati ko'rsatish va texnikaviy loyihalarni ekspertiza qilish bilan bog'liq iqtisodiy faoliyat.</p>
Korporativ reklama	<p>aniq bir tovar markasiga emas, balki tular tovarlar assortimentiga extiyoj yaratuvchi reklama.</p>

Korxonaning bankrotligi –	korxonada moliyaviy-xo‘jalik faoliyatining nochorlikka yuz tutishi natijasida o‘z qarz majburiyatlari bajara olmasligi. Korxonada xo‘jalik sudining qaroriga ko‘ra rasmiy holda bankrot- deb e‘lon qilinadi.
Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar –	mamlakat yaxlit iqtisodiyoti darajasidagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayon va hodisalarni o‘lchash va baholash imkoniyatini beruvchi ko‘rsatkichlar. Masalan, yalpi ichki mahsul-, milliy daromad, iqtisodiy o‘sish, ishsizlik, inflyatsiya darajasi va boshqalar.
Maksadli bozor -	u yoki bu maxsulotni sotish bozorini tadqiq etish natijasida tanlangan, marketing harajatlarining minimalligi bilan tavsiflanuvchi va firma faoliyati natijalarining asosiy ulushini (kismini) ta‘minlovchi bozor.
Marketing qarori qabul qilishni	samaradorligi –1) marketing vazifasini bajarishning ko‘rib chiqilayotgan (kutilayotgan) ko‘plab variantlari orasidan tanlab olishda iqtisodiy tavakkalchilik narxining natijasi, foydalilik ko‘rsatkichi; 2) marketing vazifasini bajarishning tanlab olingan variantining iqtisodiy samara keltirish qobiliyati.
Marketing faoliyati -	1) tadbirkorlik sohasida bajariladigan ishlar va vazifalar turi; 2) talabni shakllantirish va takror ishlab chiqarish, firmaning foyda olishini ta‘minlash maksadida amalga oshiriluvchi marketing funksiyalari (marketing tadqiq-lari, savdo, narxning xosil bo‘lishi, tovarni etkazib berish, marketing razvedkasi, bengmarketing va x.k.) bilan bogliq faoliyat;
Narx -	1) qiymatning pul kurinishida aks ettirilishi, iste‘molchilar tovarga ega bo‘lish uchun tulashlari lozim bo‘lgan pul miqdori. Firma belgilagan narx qabul kilinuvchi taklifning qiymatiga mos kelishi lozim; 2) marketing-majmuasi, marketing-miksning samarali vositasi.
Press-reliz -	gazeta va jurnallar, tele va radio redaksiyalari ularni kiziktirayotgan ma‘lum-larni olishi mumkin bo‘lgan byulleten, pablik rileyshnz vositasi.
Reklama -	1) g‘oya, tovar va xizmatlarni ma‘lum xomiy nomidan taqdim etish va taklif qilishning shaxsiy bo‘lmagan pulli shakli; 2) tovar va xizmatlar sifatini haridorlarning talab va extiyojlari tiliga ugrishga intiluvchi kommunikatsiya shakli.

Raqobat -	1) aloxida shaxslar urtasida har biri o‘zi uchun shaxsan erishini maksad qilgan bitta yunalishdagi, xususan tadbirkorlar urtasida kattarok foyda olish, savdo bozori, xomashyo manbalari uchun ko‘rash; 2) moddiy va ma‘naviy ne‘matlar yaratish, s-ish va iste‘mol kilsh jarayonida bozor tizimi sub‘ektlarining kommunikatsiyasi, ko‘rashi, o‘zaro aloqalari iqtisodiy jarayoni;
Sug‘urta kompaniyasi	sug‘urtalovchi rolida maydonga tushuvchi, ya‘ni sug‘urta hodisasi ro‘y bergan chog‘da sug‘urtalangan shaxsning zararlarini qoplash majburiyatini o‘ziga oluvchi tashkilot.
Talab -	tovar xo‘jaligiga xos bo‘lgan va savdo, ayirboshlash soxasida ko‘zga tashlanuvchi toifa. Talab bozorda turli hil tovarlar yordamida aks ettirilgan, iste‘molchilarning bir-biridan fark kiluvchi kup sonli extiyojlaridan tarkib topuvchi, doimiy ravishda o‘zgarib turuvchi jamoatchilik extiyojlari majmuasini aks ettiradi.
Texnopark –	o‘z hududida kichik innovatsion korxonalarini yaratish va rivojlantirish orqali ilmiy salohiyatdan foydalanish va ishlab chiqilgan texnologiyalarni tijoratlashtirish maqsadida tashkil etiluvchi tuzilma
Tovar -	1) eng umumiy kurinishda bozorda s-iluvchi maxsul-sifatida ifodalanishi mumkin bo‘lgan iktisodiy toifa, oldi-s-di obykti; 2) maxsul-ning ma‘lum bir haridorlar extiyojini kondiruvchi asosiy iste‘molchilik tavsifnomalari majmui; 3) iste‘molchiga ko‘rsatiladigan, maxsul-ni tuldiruvchi va uni s-ishni engillashtiruvchi xizmat va imtiyozlar; 4) maxsul-nini urab turuvchi “muxit” (maxsul-dizayni, sifati, markasi, urovi).
Xizmat -	1) bozorga kirib keluvchi, narsa kurinishiga ega bulmaydigan iste‘mol kiymatlari; 2) bir tomon ikkinchisiga ko‘rsatish i mumkin bo‘lganfaoliyat yoki ne‘matlar turi.
Yalpi ichki mahsulot-	mamlakatda bir yil davomida ishlab chiqarilgan jami pirovard mahsul- va xizmatlarning bozor qiymati.
Yalpi milliy daromad	mamlakat rezidentlari tomonidan, mamlakatda va mamlakat tashqarisida, ishlab chiqarishda ishtirok etish va mulkdan olgan boshlang‘ich daromadlari yig‘indisidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T.: Adolat, 2012.
2. O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. -T.: Adolat, 2010.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini kreditlash hajmlarini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-1501-sonli Qarori, 11.03. 2011 y.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili" davlat dasturi to'g'risida"gi Qarori, 07.02. 2011 y.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tadbirkorlik subyektlarini tashkil etish va davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori, 12.05. 2011 y.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tadbirkorlik sub'ektlarini tekshirishlarni yanada qisqartirish va ular faoliyatini nazorat qilishni tashkil etish tizimini takomillashtirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-4296-sonli Farmoni, 04.05. 2011 y.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun qulay ishbilarmonlik muhitini shakllantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PF-4354-sonli Farmoni, 24.07. 2011 yil.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2014 yildagi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi PK-2099-sonli Qarori, 25.12.2013 y.
9. I.A.Karimovning "O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli va ahamiyati" mavzusida halqaro konferensiyadagi ma'ruzasi. //- "Xalq so'zi" gazetasi. 2012 y. 15 sentyabr №182-183
10. Prezidenti I.A. Karimovning mamlakatimizni 2014 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. //www.lex.uz.
11. O'z ishingni boshla va takomillashtirish //Qo'llanma. Halqaro Mehnat Tashkiloti. T.: Toshkent 2004.
12. Bekmurodov A.SH., Qosimova M.S., Safarov B.J., Musaeva SH. Marketingni boshqarish. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2007.
13. Финансы, денежное обращение и кредит. Учебник. Под. ред. М.В. Романовского, О.В. Врублевской. – М.: «ИД Юрайт», 2010.
14. Солиев А., Бузрукхонов С. Маркетинг. Бозоршунослик . Дарслик. – Т.: Иқтисод-Молия, 2010.
15. Махмудов Х. Корхона иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. -Т.: ТДИУ, 2004.

16. Qosimova M.S., Abduxalilova L.T. // Marketing tadqiqotlari. – T.: TDIU, 2010.
17. Yusupov M.A., Abduraxmonova N. // Marketing. – T.: Iqtisodiyot, 2007.
18. Karimov N. Investitsion faoliyatni qimmatli qog‘ozlar orqali moliyalashtirishdagi muammolar va ularni hal etish yo‘llari. //Iqtisodiyot va ta’lim. 2011 yil., 5-son.
19. Internet saytlari: <http://www.uz>; <http://www.stat.uz>; <http://www.soliq.uz>; <http://www.lex.uz>.

MUNDARIJA

Kirish	3
1-MAVZU. KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNING MOHIYATI VA MAZMUNI.....	5
1.1. Kichik biznes va tadbirkorlik tushunchalari, ularning mohiyati va mazmuni.....	5
1.2. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy asoslari	7
1.3. Kichik biznes va tadbirkorlik muhiti va unga ta'sir etuvchi omillar.	9
1.4. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning maqsadi va vazifalari.....	10
1.5. Kichik biznes va tadbirkorlikni iqtisodiyotda tutgan o'rni	12
2-MAVZU. KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINING TURLARI VA SHAKLLARI.....	19
2.1. Ishlab chiqarish tadbirkorligi.....	19
2.2. Tijorat tadbirkorligi	21
2.3. Moliyaviy tadbirkorlik	22
2.4. Maslaxat tadbirkorligi	23
2.5. YAKka tartibdagi tadbirkorlik.....	25
2.6. Xususiy tadbirkorlik.....	26
2.7. Jamoa tadbirkorligi.....	26
3-MAVZU. KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH	32
3.1.Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalarini tashkil etish va davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibi	32
3.2.Kichik biznes sub'ektlarini bank, soliq va moliya muassasalaridan ro'yxatdan o'tkazish tartibi	34
3.3.Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalariga litsenziya berish tartibi	35
4-MAVZU. KICHIK TADBIRKORLIKNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH VA QO'LLAB QUVVATLASH.....	42
1.1. Kichik biznes va tadbirkorlikni milliy iqtisodiyotning turli tarmoqlarida rivojlanishi.....	42
1.2. Kichik biznesni jadal rivojlantirish, uning iqtisodiy rivojlanishidagi rolini oshirish	43
Xulosa	52
Glossariy.....	54
Foydalanilgan adabiyotlar	58

“Kichik biznes va tadbirkorlik” fanidan uslubiy qo‘llanma // Tuzuvchi: Shagaipova G.Z. –Toshkent: ToshDTU, 2015. -61 bet

Muharrir: Siddiqova K.

